

**Geografia de les
Illes Pitiüses.**
*III. Les activitats
agràries*

Geografia de les Illes Pitiüses

III. Les activitats agràries

JOAN VILÀ VALENTÍ (coord.), ROSA VALLÈS COSTA (coord. i autora), FRANCESC RAMON, ERNEST PRATS (1984): *Geografia de les Illes Pitiüses*. [Aquesta és la unitat tercera, encara que no s'indiqui] *Les activitats agràries*. Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 56 pàg.

Sumari

Orientacions per a l'ús de la unitat

Introducció

I. Els condicionants de l'agricultura pitiüsa

I.1. Els factors físics

I.2. Els factors humans

II. L'evolució de l'agricultura

II.1. El passat llunyà

II.2. La història agrària recent

III. El món agrari tradicional

III.1. L'estructura agrària

Els elements bàsics

Propietat i explotació de la terra

L'organització familiar del treball

L'organització de l'espai

III.2. La producció agrària

El secà

Els *herbacis*

Els *arboris*

El regadiu

La ramaderia

III.3. Les activitats complementàries

L'explotació forestal

La pesca de cala

La indústria domèstica

III.4. El paisatge agrari

L'habitatge i el poblament

L'espai de producció

Els camins

Els paisatges agraris

III.5. Valoració del món agrari tradicional

IV. L'agricultura, avui

IV.1. Les transformacions estructurals

- Els canvis de base
- Propietat i explotació de la terra
- Les noves condicions de producció
- L'activitat agrària a l'economia il·lenca actual

IV.2. Els tipus d'agricultura

- Agricultura tradicional a temps parcial
- Agricultura comercial familiar
- Empreses agràries capitalistes
- Agricultura com a oci

IV.3. La urbanització del camp

IV.4. Problemàtica actual i perspectives de futur

- L'ocupació urbana de sòls agraris
- Salinització i manca d'aigua
- Problemàtica derivada de l'estructura agrària
- La ramaderia

Bibliografia

Estadístiques

Lectures

Vocabulari

Activitats

* * *

Orientacions per a l'ús de la unitat

Aquesta unitat tercera de la *Geografia de les Illes Pitiüses* presenta unes particularitats i una concepció que la diferencien de les dues anteriors. En primer lloc cal remarcar l'enorme condensació del text escrit, resultat de l'amplíssima problemàtica de la unitat, que requereix una lectura molt detenguda. El mestre haurà d'ajudar contínuament els seus alumnes perquè puguin arribar a una comprensió adequada del text i a extreure'n el necessari profit. En aquest sentit, és important donar una atenció preferent al Vocabulari de la unitat, en especial a aquells conceptes propis de la geografia i de la resta de ciències socials que tenen un significat concret i específic, diferent de l'usual en el llenguatge parlat.

En segon lloc, l'ensenyant que es decideixi a utilitzar el present material a l'escola haurà de tenir en compte que la lectura i comprensió del fascicle és una preparació per sortir al camp. El món agrari únicament es comprèn trepitjant-lo, fonyant-lo, amb la base d'uns coneixements conceptuals prèviament adquirits. Per això, les activitats proposades insisteixen en aquest aspecte: una excursió pensada perquè en un sol dia puguin observar-se els diferents tipus de paisatges agraris tradicionals i la seua actual evolució. Però, com que una excursió no permet un contacte suficient i prou directe amb la realitat, proposam també un guió d'aspectes a tenir en compte en ocasió d'una visita a una explotació agrària.

Insistirem en la importància d'aquesta visita. Per si mateixa, consisteix en un exercici que comporta una assimilació global de tot el fascicle. És important que aquesta es realitzi, i, de ser possible, que es visitin explotacions diferents: una explotació tradicional, una explotació ramadera, una explotació amb cultius protegits i producció intensiva, la planta envasadora de llet, etc. No és necessari, per altra part —ni tan sols recomanable—,

buscar explotacions importants allunyades de la realitat que envolta l'escola i l'al·lot o l'al·lota. És preferible conèixer i estudiar explotacions pròximes a la llum dels coneixements conceptuals i la informació adquirida a classe amb el text del fascicle. Aqueixa visita està pensada com a treball final propi de la unitat. Si l'alumne és capaç de deduir per si mateix quin model d'agricultura observa, i de reconèixer els elements que el defineixen, això significarà una assimilació i una comprensió adequada de tota la unitat.

Al final es proposa un guió dels aspectes a tenir en compte a la visita. Aquesta pot ser també enriquida per moltes altres activitats, si es deixa que l'al·lot utilitzi la seua imaginació, estimuland-la i deixant lliure el pas de la seua gran capacitat d'observació. Citem com a exemple: estudiar la casa pagesa com a unitat d'explotació, realitzar un plànol de l'explotació visitada, relacionar les observacions amb algunes formes i manifestacions de la cultura popular, com són festes, celebracions, jocs i totes les manifestacions de la literatura popular —refranys, cançons, dites, contes. Entendre la cultura popular com a resultat del món agrari tradicional és comprendre les motivacions que li donaren vida i, en conseqüència, aprendre a valorar-la millor.

Igualment la visita a una explotació és una ocasió ideal per iniciar l'al·lot en formes d'estudi de les realitats socials sobre la base de l'enquesta oral. Aquesta reclama inicialment la utilització del llenguatge usual de la conversació, però s'ha de tenir en compte que aquest haurà de transformar-se després en un llenguatge formalitzat en les conclusions i els resums escrits, on s'emprarà el vocabulari propi i específic del tema, amb correcció conceptual. Qualsevol aspecte de la unitat podrà ser estudiat d'aquesta manera, però en suggerim especialment dos: reconstrucció d'activitats i tècniques tradicionals (fabricació de la calç i la seua utilització, recol·lecció d'esparg, preparació i conservació d'alguns productes —com les xereques—, feines col·lectives —com les matances, verema, sega, espellofar dacs— i la seua relació amb manifestacions de la cultura popular), i estudi de la problemàtica actual de l'activitat agrària en general, des dels punts de vista dels productors.

Finalment, volem assenyalar que en aquesta unitat els gràfics i les estadístiques són únicament complement d'alguns aspectes tractats, sens gran valor per si mateixos i que, en aquesta ocasió més que mai, han de ser presos com a indicatius i no com a valors absoluts.

Introducció

La geografia mostra el seu interès per les manifestacions espacials dels fenòmens. En tractar-se, com és el cas present, de fenòmens de naturalesa humana, cal esperar sempre una dedicació centrada sobre aquells aspectes que constitueixen l'actualitat i el present, en un esforç decidit per millor conèixer-lo, interpretar-lo i, fins i tot, preveure'n les seues possibles implicacions, conseqüències i expectatives futures.

En certa manera això no es compleix del tot en aquest fascicle sobre la geografia agrària de les Pitiüses. En la part dedicada a la que anomenam agricultura tradicional és palesa aquesta aparent contradicció. Tal cosa no és tan sols explicable per la pèrdua de rellevància de les activitats del sector a l'actualitat. Altres motivacions que volem explicar aquí ens han portat a realitzar una major elaboració, més arrodonida, prenent d'ací i d'allà el màxim d'informació ja publicada, reordenada en un esforç interpretatiu considerable.

Dos motius bàsics, relacionats entre si i dels quals es desprenen els altres, ho justifiquen. En primer lloc, si bé les formes de l'agricultura tradicional ja no continuen vives a les nostres illes, sí que hi són presents algunes de les seues manifestacions derivades més importants, en especial el paisatge agrari creat per aquesta agricultura

anterior. Per més que també en contínua transformació, el paisatge rural actual de les Pitiüses se'ns presenta, en allunyar-nos dues passes dels nuclis urbans i concentrats i penetrar la seua bellesa, com un poderós mirall que ens retorna la dura imatge de la lluita secular per la subsistència, de l'esforç quotidià per afrontar la fam. A la vegada, també, de totes les solucions adoptades, tantes vegades redescobertes i alabades, que marcaren el quadre de la vida quotidiana d'aquells eivissencs i formenterers que, sent encara presents, s'han convertit ja en els nostres avantpassats.

En segon lloc perquè l'agricultura tradicional no és tan sols una forma d'activitat econòmica, sinó també el suport que determina i permet el desenvolupament de totes les formes de cultura i de relació. La nostra cultura popular, tantes vegades oblidada com mal invocada, té el seu origen i explicació en el mode de vida generat per l'agricultura de subsistència i, ensorrada aquesta base, poques coses poden quedar mantenint un sentit. Saber entendre aquest fet significa també ajudar-nos a entendre el nostre present:

— Perquè el paisatge agrari tradicional continua present, encara que no viu, sobre el nostre territori.

— Perquè aquest paisatge, vertader recurs social patrimoni de tots, s'ha convertit en un recurs turístic objecte de mistificacions, i, més que tot això, bé de consum i objecte d'especulació.

— Perquè la cultura popular —entesa en sentit ampli— específica i original de les Pitiüses, prové de les relacions socials que determina aquesta estructura agrària tradicional.

— Perquè les generacions d'eivissencs i formenterers nascudes abans de la dècada dels 60 han vist transcórrer la seua infància en aquest ambient i cultura tradicionals.

— Perquè les generacions d'eivissencs i formenterers nascudes posteriorment, així com els nous eivissencs i formenterers, els immigrants i els seus fills, reben contínuament informacions i punts de referència de la situació anterior, que difícilment podran interpretar correctament si no comprenen la seua gènesi i les seves transformacions.

— Perquè és important que no s'oblidi —baldament es pensí que no ens són útils a l'actualitat— tot el patrimoni de coneixements i tècniques de producció de subsistència, propis d'aquesta cultura i que comporten una manera de viure més d'acord amb la naturalesa.

En definitiva, perquè per interpretar bé les realitats del present és indispensable tenir un coneixement del passat, hem insistit en el món agrari tradicional, el qual ja forma part de la nostra història, però que en tants d'aspectes se segueix projectant sobre el present.

El mateix esperit ha animat la redacció de la segona part, on, després d'individualitzar i explicar els aspectes desencadenants de les profundes transformacions i descobrir la lògica dels canvis fonamentals operats, sempre amb finalitat més explicativa que d'acumulació de dades, deixam entreveure unes perspectives que no són més que les opinions extractades de diferents tècnics i professionals, manifestades anteriorment en diferents ocasions i llocs. Treballs més concrets i materials de base són gairebé inexistents i igualment necessaris. Però tal vegada correspon a d'altres persones i institucions portar-los a terme.

I. Els condicionants de l'agricultura pitiüsa

Tota activitat econòmica és condicionada per uns factors físics, que imposa la naturalesa, i uns factors humans, que fan possible l'aprofitament dels recursos naturals al temps que permeten superar les circumstàncies desfavorables, segons les conjuntures, i donen lloc a unes determinades estructures.

I.1. Els factors físics

De totes les activitats humanes, les agràries són les que més han depès i depenen d'uns factors físics: necessiten un suport, el sòl agrícola, al temps que es veuen fortament afectades per les condicions meteorològiques.

Com ja ha quedat indicat a la unitat primera, els elements que conformen la geografia física de les Pitiüses no són precisament afavoridors per a una agricultura florent. La reduïda extensió de les illes, el relleu accidentat d'Eivissa, la permeabilitat dels materials geològics i la presència de les crostes, suposen tota una sèrie de dificultats. Un altre greu problema que ha d'afrontar l'agricultura pitiüsa és el de l'aridesa. Les pluges, escasses i irregulars, són freqüentment torrencials; manquen cursos d'aigua corrent i l'estiu —d'elevades temperatures ambientals i al sòl— és marcadament sec, amb intensa evaporació. A tots aquests factors limitadors hem de sumar l'acció del vent, sobretot a Formentera pel seu relleu pla.

L'home d'Eivissa i Formentera ha treballat molt durament per obtenir els fruits de la terra. Les parcel·les de cultiu són, per raó de la disposició del relleu, forçosament reduïdes. El sòl agrícola ha estat dificultosament obtingut, ja que moltes vegades la terra de cultiu es troba davall la *pedra morta* constituïda per les crostes calcàries, pedra que, una vegada rompuda per l'home, era utilitzada per fer *parets* que limiten *tanques*, feixes i camins. La lluita contra l'erosió ha estat constant, a fi de preservar aquests sòls, ni massa rics ni massa abundants. En un afany realment admirable per aconseguir una ampliació de l'espai agrícola i retenir la preuada terra, d'altra manera arrossegada per l'erosió, l'home ha afaïçonat els puigs amb tota una sèrie de feixes abancalades fins al bell cim, feixes que són sostengudes per parets de la pedra morta arrancada a la superfície de la terra. És una «arquitectura agrària» que només podem trobar a les contrades d'antiga civilització, com la nostra, en un esforç secular de l'home per adaptar-se a les condicions de l'entorn i treure'n totes les possibilitats.

També l'home pitiús ha sabut captar les pluges torrencials de la primavera i la tardor per mitjà de cisternes i aljubs, que li permetien de tenir una reserva d'aigua, i per les esquenes dels camins desviava aqueixes aigües cap als camps de conreu alhora que evitava que els mateixos camins es convertissin en torrenteres. Fins i tot, en el moment de màxima pressió demogràfica s'arribaren a cultivar els fons de torrent —canals— amb les característiques feixes en forma de mitja lluna, tan reduïdes que moltes vegades no eren capaces més que per a un o dos arbres.

El clima mediterrani, càlid i sec, les característiques del relleu i uns sòls mitjanament fèrtils, amb poc humus, elevada proporció de carbonat càlcic, certa proporció de ferro i reacció bàsica, expliquen el tipus de producció agrària dominant a Eivissa: la clàssica trilogia mediterrània de cultius —cereal, vinya, olivera—, l'expansió de l'arboricultura de secà —ametller, figuera, garrover—, a la qual s'associava el cereal i els llegums de secà —faves, pèsols, veça—, una ramaderia familiar de cabres i ovelles, uns pocs animals de tir —mules— i uns animals de corral per a les necessitats familiars —aviram, conills, porcs. A Formentera, per causa del vent, l'arboricultura veu limitat el seu desenvolupament, però la ramaderia tenia, proporcionalment, un major pes en l'economia familiar.

Per completar aquesta economia agrària tradicional, l'home ha aprofitat tots els recursos naturals disponibles, en un cicle anual de tasques rurals: obtenció de calç, a partir de la pedra viva calcària dels puigs; explotació forestal, molt important als sectors marginals; pesca de cala; i transformació —a la petita escala familiar— de productes agropecuaris.

I.2. Els factors humans

Potser la condició que més ha marcat el model econòmic de les illes ha estat la insularitat i el seu corol·lari, l'aïllament, fet més humà que físic. Arran de la crisi demogràfica que arrancà amb les pestes de la segona meitat del segle XIV i de la pressió turca i barbaresca, sobretot des del segle XVI, la inseguretat va marcar la vida pitiüsa. Unes illes petites, pobres, obligades a autovaler-se, s'abocaren en un món agrari, d'una típica economia de subsistència quasi sempre insuficient. Les reformes burgeses del segle XIX a penes modificaren les estructures econòmiques en no donar-se el fenomen de la industrialització.

Tota la vida de les illes girava entorn d'una economia agrària tradicional amb un mercat de consum poc desenvolupat: les formes de possessió de la terra, el règim de transmissió de la propietat, l'organització familiar del treball mantenien velles estructures i l'escassa capitalització del camp no permetia la seua modernització. Així, en un cercle viciós, circumstàncies tals com condicions físiques limitadores, petites explotacions amb reduïdes possibilitats econòmiques i tècniques, policultiu extrem on el guaret era freqüent i producció a nivell familiar, expliquen que, en el període tradicional, la major part de la població illenca es dedicàs a l'agricultura i que aquesta no donàs prou per a una població en augment, que es veia obligada a l'emigració. La mateixa ciutat, la Vila, única per a Eivissa i Formentera i que dona nom a la Pitiüsa major, era poca cosa més que un centre administratiu i de distribució comercial, en el sentit que ara estudiam, al qual quedaven units els centres de producció rurals per mitjà d'una xarxa radial de comunicacions interiors.

Seria necessari un factor extern per canviar l'estructura econòmica de les illes: el turisme de masses, que ha incidit amb força des dels anys 60. Però, en trobar-se amb un sistema econòmic feble, l'impacte sobre el món rural ha tengut fortes conseqüències. S'abandonaren bona part dels camps, sobretot d'aquells on les condicions de producció eren límits —canals, vessants de puig. La incidència del turisme sobre la població ha transformat les estructures socials. El procés de terciarització reclama sòls urbanitzables: el modern aeroport, el creixement de Vila i altres nuclis es fa a costa dels sòls agrícoles de qualitat de les planes; els centres turístics a la línia de costa i les vies de comunicació s'adapten a les necessitats de la nova demanda d'un espai d'oci. El paisatge agrari tradicional es veu, així, fortament afectat.

L'agricultura pitiüsa, convertida ara en sector marginal, busca noves formes. El seu futur passa, forçosament, per l'adaptació a les noves circumstàncies d'una economia de mercat i per la complementarietat amb el sector turístic dominant.

II. L'evolució de l'agricultura

Fins a la revolució dels transports, les illes de la Mediterrània occidental han complit una doble funció, militar i comercial. Aquesta es convertia en predominant en quedar una illa com a cruïlla de les rutes comercials d'un poble. En canviar la situació geoestratègica, i tornar-se frontera entre dos mons, normalment enfrontats, la funció militar passava a primer terme, i el comerç quedava reduït a la mínima expressió, a causa de la inseguretat. Amb la pacificació de la Mediterrània occidental, a les darreries del segle XVII, i el posterior desenvolupament dels transports, les illes es convertiren en mons endarrerits i en terres d'emigració.

Aquest marc de conjunt ha condicionat la vida econòmica de les Pitiüses al llarg de la seua història, i molt especialment la seua agricultura, que ha estat l'activitat bàsica fins a l'arribada del turisme. Quan les Pitiüses estaven en una cruïlla de rutes comercials —amb els púnics, romans i, en part, amb els musulmans—, tengueren una agricultura florent, normalment amb exportació d'algunes produccions. En passar a ser terra de frontera —com després de la conquesta catalana—, la funció dominant serà la militar. El camp, saquejat per les ràtzies dels contraris, a dures penes podia abastar la població autòctona.

Les transformacions de finals del segle XVII tengueren en principi uns efectes positius. Es produïren un augment en el ritme de la colonització agrària i unes petites exportacions de productes agraris. Però, en perdre les nostres illes la condició de cruïlla de rutes comercials —a causa del desenvolupament dels mitjans de transport—, es convertiren en un món tancat, obligat a l'autosubsistència i a l'emigració.

II.1. El passat llunyà

Tenim molt pocs testimonis dels primers pobladors prehistòrics de les nostres illes, uns 4.000 anys aC. Per analogia amb altres pobles de la Mediterrània, podem pensar que la seua era una agricultura primitiva, destinada a abastar l'escassa població autòctona. La colonització púnica i la integració posterior a l'Imperi Romà convertiren les Pitiüses en un centre comercial important de la Mediterrània occidental. Un ràpid desenvolupament de l'agricultura, acompanyat d'una intensa colonització de les planes, va permetre l'exportació d'alguns productes agraris cap a un ampli mercat que abraçava gran part de la Mediterrània occidental. La crisi del món clàssic va obrir un parèntesi, després del qual la dominació musulmana significà un retorn a una situació millor. Fou una època curta, acompanyada d'una colonització important, que ens va donar com a herència, entre d'altres, les feixes del pla de Vila —que s'han mantengut explotades fins als anys 60— i el sistema d'extracció d'aigua de les sínies. Diversos productes agraris i, sobretot, forestals abastaren el món islàmic proper, nord d'Àfrica i Hispània musulmana.

La conquesta catalana convertí les Pitiüses en una terra de frontera entre el món cristià i el món islàmic. Això dificultà molt la repoblació, la qual va ser molt lenta i afectà primer la costa, més fàcil de comunicar, ja que fins a mitjans del segle XVIII no s'inicià una tímida xarxa de comunicacions interiors. A partir del segle XVII continuà la repoblació a les terres interiors d'Eivissa, així com a Formentera, que romania despoblada des del segle XIV.

Les produccions eren fonamentalment cerealícoles —basades en l'ordi— i de llegums. La vinya i la ramaderia tenien també un cert pes. L'arbre, element dominant en el paisatge agrari actual, era estrany. Les produccions, a més de poc variades, eren escasses. Les crisis de subsistència, amb les conseqüents mortaldats, es donaren amb una certa freqüència.

Quant a l'estructura social, pel que sembla, les terres més pròximes a la ciutat —pla de Vila— i gran part de Formentera estaven ocupades per majorals i arrendataris. A la resta eren majoria els pagesos propietaris, alguns dels quals tenien explotacions d'una considerable extensió. Tots estaven obligats a pagar un delme a un dels consenyors de l'illa —l'arquebisbe de Tarragona o el rei— i una primícia a l'Església, consistents en una part de la collita.

Els conflictes entre la ciutat i el camp, tan importants en terres properes —Mallorca i València— no tengueren, en principi, molta virulència. Però, a finals del segle XVII, el malestar del camp pujà de grau. Les exportacions de productes agraris de primera

necessitat, realitzades per alguns ciutadans, que provocaren un augment de preus i la seua carestia al camp, sumada al nul pes que tenien els pagesos dins el govern de la Universitat, en foren les motivacions. A partir de 1689, primera documentada, se succeïren tota una sèrie de petites revoltes.

II.2. La història agrària recent

Amb la pacificació de la Mediterrània occidental a finals del segle XVII s'acabà el perill barbaresc. Això va permetre una certa llibertat de comerç i, el que és més important, una ràpida repoblació. El món rural de les Pitiüses va doblar la seua població en un segle. A finals del XVIII un nou factor de canvi afectà les nostres illes: el moviment il·lustrat, introduït pel primer bisbe d'Eivissa, Manuel Abad y Lasierra, i pel comissionat reial i continuador de la seua obra, Miquel Gaietà Soler. Gràcies a les seues gestions s'elaboraren uns plans de millora que pretenien racionalitzar i modernitzar l'agricultura, amb l'objectiu d'obrir-la a l'exterior i exportar els seus productes. Per tal d'aconseguir-ho, es preveïen actuacions en els fronts següents:

a) Posada en cultiu de noves terres —bona part de les Pitiüses restava incultivada. En els vuit primers anys d'actuació —1789-97, els més fructífers— es crearen més de 400 noves finques, amb un total de més de 500 ha.

b) Introducció de l'arboricultura al camp. Se sembraren prop de cent mil arbres —que representen més de 500 ha—, fonamentalment garrovers, oliveres, figueres i ametllers, a més de nombrosos peus de vinya.

c) Venguda d'operaris forasters per tal d'ensenyar tècniques de cultius als pagesos.

d) Permissió i foment de l'exportació, històricament prohibida per impedir les fams, però que ara representava un obstacle per al desenvolupament agrari.

e) Obertura d'una simple xarxa de camins per unir el camp amb la ciutat.

Malgrat ser aquest el millor intent teòric de desenvolupament mai fet a les Pitiüses, la seua plasmació va ser molt deficient. El fracàs va estar motivat, d'una banda, per la ràpida caiguda en desgracia dels il·lustrats, arran de la Revolució Francesa i de la Guerra d'Independència, i de l'altra, pel mateix rebuig i oposició de la població local —dels mateixos pagesos, sovent moguts pels elements reaccionaris. Els plans de millora intentaren autosubvencionar-se a través d'un augment dels impostos existents i de la creació de nous. Això va provocar una forta conflictivitat social i un enfrontament camp-ciutat que s'anà radicalitzant fins a prendre trets violents en iniciar-se el segle XIX.

De totes maneres, els intents de millora tengueren un vessant positiu en el nostre camp. Gràcies als il·lustrats s'inicià el canvi definitiu de la producció agrària. Els cultius cerealícoles i la ramaderia, orientats al propi consum, foren progressivament substituïts per una producció centrada en l'arboricultura, parcialment destinada a l'exportació. La rompuda de noves terres era, també, cada vegada major.

Al llarg del segle XIX, gràcies a la desamortització, es produïren alguns canvis en l'estructura de la propietat. Alguns vilatans, comerciants burgesos, adquiriren terres que havien estat propietat dels ordes religiosos. També començaren a desaparèixer les grans propietats rurals. Així arribà a consolidar-se l'estructura de la propietat agrària que trobarem al final de l'època tradicional: gran nombre de pagesos propietaris d'explotacions mitjanes o petites, i un cert nombre de majorals que cultivaven les explotacions dels «senyors» de la ciutat, normalment les millors.

La majoria dels bancals que podem veure a l'actualitat a les zones muntanyoses interiors varen ser acondiciats al llarg del segle XIX. Fins i tot a principis del XX es

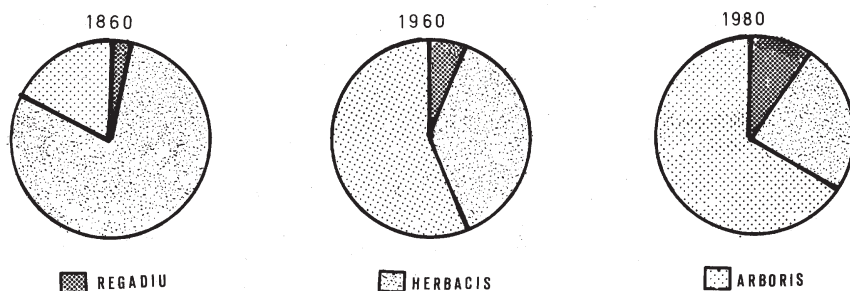
romperen, per primera vegada, noves terres. L'agricultura pitiüsa augmentà, així, la superfície cultivada. L'expansió es va fer per terres cada vegada més marginals, en detriment dels rendiments. L'arbre, el millor cultiu possible als bancals, especialment el garrover i la figuera, s'expandí lentament i continuada al llarg del darrer terç del segle passat i del primer de l'actual. La vinya, a causa de la forta epidèmia de filoxera, va perdre rellevància a Eivissa. Aquesta expansió anà lligada a la consolidació d'una mínima xarxa de carreteres i a les obres de millora del port. Les exportacions agràries, sobretot d'ametlles, garroves i productes forestals —fusta, carbó, pega— anaren en augment.

Els enfrontaments ciutat-camp, que tengueren gran virulència a finals del segle XVIII i principis del XIX, perderen el seu caràcter violent, però continuaren latents, impregnant la mentalitat del pagès. Per a ell, la ciutat —més concretament, Dalt Vila— era la seu de tots els seus mals: allí residien els recaptadors d'impostos, els jutges i els «senyors». Tot ha tengut el seu reflex a la cultura popular, en especial a les cançons pageses, que donen una imatge molt peculiar de la ciutat.

Als anys 20 del nostre segle continuà l'evolució positiva de la nostra agricultura, amb una petita introducció de maquinària. La guerra civil trencà aquest procés, a més de repercutir en una disminució de la superfície cultivada. Al llarg de la postguerra, amb l'emigració aturada, es donà una nova pressió humana sobre el camp, en ser aquest l'únic mode de vida possible per a molts.

A partir dels anys cinquanta el creixement de l'agricultura era cada vegada major, amb una multiplicació dels arbres i l'aparició del cultiu de la patata primerenca, que s'exportava a Anglaterra. Aquests anys foren un dels millors moments de la nostra agricultura, en els quals l'arbre va passar a ser l'element dominant del paisatge agrari, sol o associat amb herbacis, amb un augment del regadiu i amb les importantíssimes exportacions de patata.

GRÀFIC NÚM. 1. EVOLUCIÓ GENERAL DELS CULTIUS

El gràfic s'ha realitzat en base als percentatges de terra cultivada. Els herbacis i els arboris s'entén que són de seca.

III. El món agrari tradicional

Podem definir el món agrari tradicional pitiús com una economia de subsistència, en una societat en la qual la majoria de la població viu del treball directe a l'agricultura. El pagès de les nostres illes s'ha vist obligat, al llarg de gran part de la seua història, a cobrir totes les seues necessitats bàsiques amb el que podia treure de la seua explotació, ajudat en aquesta tasca per la seua família. Tots els seus membres, des del més petit fins al més gran, tenien una funció a realitzar, sempre sota la direcció del cap de família, el qual era el responsable de la continuïtat de l'explotació.

III.1. L'estructura agrària

El pagès, la majoria de vegades propietari de la terra, la treballava juntament amb la seua família, la qual constituïa una unitat d'interessos i ocupacions i, el que és més important, una unitat econòmica de producció i consum. L'activitat fonamental era el cultiu de la terra. Totes les altres activitats eren secundàries, estaven sotmeses a aquesta i es portaven a terme quan la principal deixava algun moment lliure. Aquestes activitats complementàries es realitzaven a un nivell molt elemental, perquè una societat d'aqueixes característiques no necessita experts. Per això, les persones que tenien alguna especialització elemental —fusters, ferrers, per exemple— eren molt poques, i no s'hi dedicaven de manera absoluta.

Els elements bàsics

El treball humà era la base de la producció. A més de l'energia animal —importantíssima—, només s'aplicava la força del vent —per moldre gra i treure aigua. La utilització de l'arada romana ha estat exclusiva fins ben entrat el segle actual. El capital tècnic emprat era, doncs, rudimentari.

Un dels punts bàsics de les societats tradicionals era el sistema de transmissió de la propietat de pares a fills, ben diferent de l'herència de les societats actuals. L'objectiu consistia a mantenir l'explotació íntegra de generació en generació. A les nostres illes, el fill que rebia en herència la major porció de l'explotació era conegut amb el nom d'hereu. Existien també disposicions que protegien la resta de germans —legítimes. L'emigració, prou important en diferents moments de la nostra història, absorbia la superpoblació, permetia la subsistència dels que quedaven i evitava que els costums de transmissió de la propietat sofrissin pressions.

Les collites, a més d'assegurar l'autoabastament de la família, havien de permetre la formació d'un petit excedent, el qual era imprescindible per a la compra d'alguns productes que no es podien obtenir a l'explotació, tals com roba i eines. Quan el pagès era majoral, era necessària una part de l'excedent per entregar al propietari. També es reservava un petit fons per subvenir les despeses que ocasionaven les diverses celebracions, com bodes i bateigs. La inseguretat davant el medi advers, la pobresa de mitjans tècnics i la manca d'incentius expliquen les produccions escasses i els rendiments reduïts.

El darrer tret definidor de l'economia autosubsistent era l'escassa circulació monetària que hi havia en el món rural. La major part de les operacions comercials es realitzaven per simple intercanvi directe. La poca moneda que circulava es reservava per a la compra, normalment a la ciutat, d'aquells béns que no es podien obtenir dins el medi rural.

Propietat i explotació de la terra

La distribució de la propietat de la terra ha tengut, als darrers temps, poques variacions a les illes Pitiüses. L'any 1962, data del primer cens agrari espanyol, Eivissa i Formentera presentaven, conjuntament, prop de 5.000 explotacions, amb una superfície mitjana d'11,5 ha, i això suposa una petita explotació. No han existit, en temps recents, grans explotacions. La propietat estava molt repartida; com a exemple, podem indicar que les explotacions que tenien menys de 10 ha, representaven gairebé les tres quartes parts del total. No hi havia, malgrat tot, un nombre excessiu de propietats minúscules —menys d'una ha—, les quals estaven concentrades en els sectors de regadiu, les *feixes* del pla de Vila.

L'explotació directa era el règim de tenença predominant —més del 80% el 1962. La majoria de les explotacions compreses dins aquest règim eren petites, normalment inferiors a les 10 ha. El règim de parceria representava el 15% de les explotacions, bé que aquestes tenguessin una superfície major. Finalment, les explotacions cultivades per arrendataris representaven el 3% i eren petites, unes 3 ha.

Aquesta estructura agrària s'ha mantengut al llarg dels temps gràcies a la figura de l'hereu, la qual ha permès la conservació, gairebé íntegra, de les explotacions. L'hereu era, des del seu naixement, un privilegiat; sentir-se destinatari de l'explotació familiar, li donava una superioritat sobre els seus germans. Aquesta seguretat comportarà, però, una por al canvi, ja que aquest podria implicar la pèrdua del que ja tenia com a segur. Això ens permet d'explicar, en part, la gran dificultat que presentà la introducció de novetats al camp. Als altres germans els quedaven dues possibilitats: cobrar —si tal cosa era possible— la seua part de la legítima en metàl·lic i emigrar, o bé rebre en forma de terres els seus drets de legitimaris, que normalment eren un terç del total a repartir entre tots els germans, i casar-se, i tractar de millorar i ampliar les seues terres, a més de dedicar-se a la realització d'activitats complementàries per poder subsistir.

L'organització familiar del treball

A la unitat econòmica familiar arribaven a cohabitar fins a tres generacions, però únicament un matrimoni jove, el qual arribava a tenir 3-4 fills, normalment. Minvat per la manca de condicions mèdiques, el creixement de la família es veia afavorit pel fet de ser l'única font de mà d'obra de l'explotació, la qual cosa feia recomanable un nombre relativament alt de fills, per poder repartir millor les diferents tasques. Cap de les feines de l'explotació familiar necessitava especialització, de manera que eren intercanviables entre els diferents membres en cas de necessitat —malaltia, viatge, servei militar, defunció. Així i tot, existia una certa divisió del treball, determinada per l'edat i el sexe.

L'experiència directa era la forma de transmissió dels coneixements. Normalment, la major part de les tasques de cultiu eren realitzades pel cap de família ajudat per l'hereu —que així aprenia a cultivar la terra que un dia seria seua—, i els altres fills mascles encara fadrins. El pare sempre portava la direcció de l'explotació i no donava el poder al seu hereu fins a la seua mort. El temps que deixaven lliure aquestes feines, el dedicaven a altres activitats, com podien ser obres als bancals, a la casa i als corrals, la reparació d'eines, l'obtenció de carbó. Els vells i al·lots més joves guardaven els ramats, a més de fer altres feines lleugeres. A l'explotació, les dones feien feines complementàries, en estreta col·laboració amb els homes. La caça, el transport dels productes al mercat de Vila i la seua venda, eren feines encomanades als homes.

Les dones no tenien responsabilitats directes fora de l'explotació ni als camps de cultiu. El seu domini era la casa, on portaven a terme totes les feines domèstiques: feien el menjar, la neteja de la roba i de la casa, cuidaven els infants. A més, eren feines pròpies les

atencions a l'aviram, la transformació d'alguns productes agraris, filar la llana. A la casa, les feines pròpies dels homes eren una continuació de les tasques agrícoles. Cada element de la família tenia en cada lloc una funció determinada que podia intercanviar-se en cas de necessitat. Les tasques realitzades en comú amb altres veïns eren molt poques: obres importants a la casa, a la parròquia, als camins, collites molt importants, matances, ja que, com s'ha dit, la base econòmica del sistema estava centrada en la família.

L'organització de l'espai

En absència de nuclis de població que vertebrassin el territori del món agrari tradicional de les Pitiüses, l'espai s'articulava segons quatre instàncies —casa, vènda, parròquia i municipi— que, malgrat tenir orígens diferents, han conformat un sistema de referències amb el qual podia entendre's el pagès —així com també el vilatà i el foraster.

La casa, centre de l'explotació i sostre dels membres de la unitat econòmica familiar, era l'element nuclear de l'espai tradicional. La poca varietat dels llinatges al nostre camp i la contigüitat d'explotacions amb el mateix nom —després de la divisió d'una finca entre l'hereu i els seus germans— va fer que s'afegís el nom del cap de l'explotació al seu llinatge, per exemple, can Toni d'en Ribes. Amb el temps proliferaren també els malnoms, de diversos orígens —accident geogràfic, can Roques; ofici, can Fuster; animal, can Gall; vegetal, can Pinet. En la vida social, el nom de la casa era indissociable del propi i, a la vegada que adscribia una persona a una determinada família, era l'element que bastava per a la seua identificació.

Per damunt de la casa dispersa existia la vènda, la qual agrupava un sector de cases, geogràficament diferenciat, i els membres de la qual tenien un sentiment de solidaritat basat en la conservació d'aquesta petita comunitat. El seu origen possiblement fou anterior a la utilització que en va fer l'Església per a la formació i organització de la vida parroquial. Tot tipus de relacions, especialment les amoroses, entre membres de diferents vèndes eren estranyes i sovent mal vistes. Així s'aconseguia moltes vegades evitar la disgregació de les explotacions, ja que afavoria el matrimoni entre veïns. Com a contrapartida, comportava problemes notables de consanguinitat, pel fet d'existir vincles familiars entre els nous matrimonis.

Les parròquies, creades com a divisió eclesiàstica a finals del segle XVIII —cosa que va determinar l'erecció de la majoria de les esglésies— passaren a ser una divisió de l'espai illenc per damunt de les vèndes. La parròquia, convertida en un punt —sovent l'únic— de relació del pagès amb els veïns, així com amb l'exterior, ha passat a tenir, en la mentalitat de l'home d'Eivissa i Formentera, un paper rellevant, confonent-se amb el poble. Aquesta identificació perdura a l'actualitat a pesar de ser la correspondència parròquia - nucli de població cada vegada més estranya.

Una nova unitat es creà amb el temps, unint diverses parròquies. Foren els municipis, la divisió administrativa del territori. Sovent els Ajuntaments penjaven tots els seus avisos al taulell d'anuncis del porxo de les esglésies parroquials. Però, de la identificació entre parròquia i poble s'esdevengué el fet que, de vegades, l'home del camp no sabés a quin municipi pertanyia. Això, sovent li creà problemes en les seues relacions amb els organismes oficials, en esmentar com a municipi de residència la seua pròpia parròquia.

El pagès tenia consciència de la casa a què pertanyia, de la vènda on es trobava la seua casa i de la parròquia de la seua vènda, però, moltes vegades, no tenia consciència del municipi al qual estava adscrit.

III.2. La producció agrària

L'any 1962 es realitzà el primer Cens Agrari espanyol. En aquell moment, encara l'agricultura insular no havia pràcticament sofert transformacions a causa del fenomen turístic. Per tal motiu utilitzarem en la redacció d'aquest apartat una part de la valuosa informació d'aquell Cens, que era una radiografia de la nostra agricultura tradicional, just en el moment previ al desencadenament de les transformacions que més endavant assenyalarem. Hem de prevenir, però, que les dades que donam no s'han de prendre en el seu valor absolut —el Cens Agrari tenia moltes deficiències—, sinó com a indicadors generals.

El secà

El secà ha estat la forma de cultiu més difosa a les Pitiüses per mor de la manca de pluges. Mentre el regadiu quedava relegat a una sèrie de petits sectors d'Eivissa, i era inexistent a Formentera, el secà cobria, a primers dels anys 60, gairebé el 95% de les terres cultivades. Dins el secà tradicional, el sistema de cultiu més estès era l'associació d'arbres i herbacis. Aquest sistema era imposat per les exigències de l'autoabastament, que obligava a produir una gran varietat de productes. Els cultius associats permeten un millor aprofitament de l'espai agrari, però, al mateix temps, comporten els inconvenients següents:

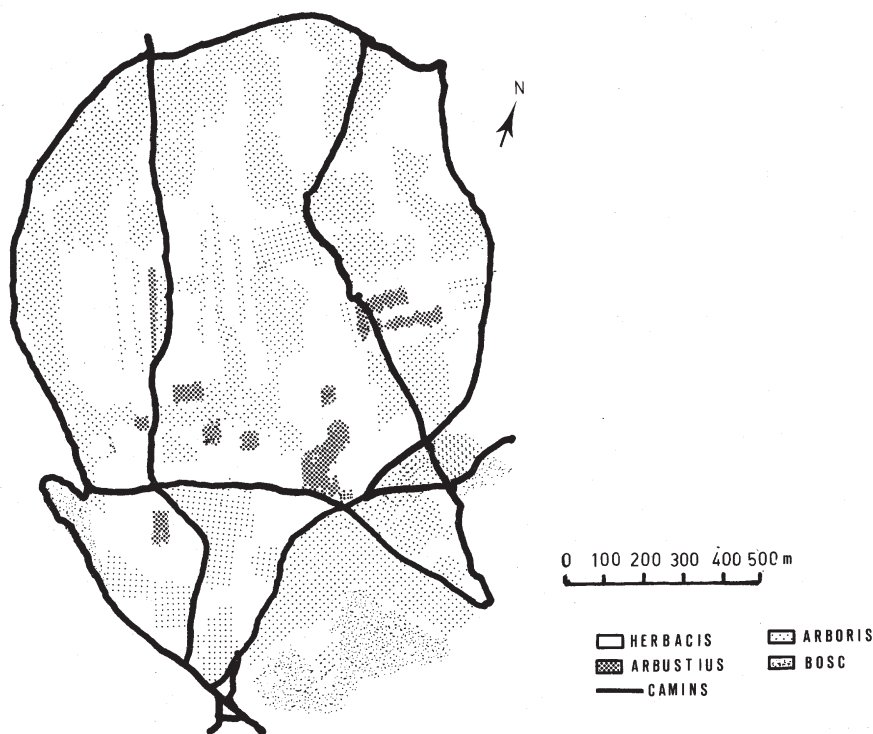
a) Problemes d'aigua. La manca de pluges no fa aconsellable els arbres als cultius herbacis tardans.

b) Problemes de nodridors. La poca fertilitat dels sòls i la manca d'adobs no permeten, conjuntament, els dos cultius.

c) Problemes de mecanització. El procés de mecanització s'ha vist dificultat per la presència dels arbres, sembrats irregularment a la majoria de parcel·les.

La rotació de cultius era coneguda a les Pitiüses, però no seguia una pauta rígida. Tenia una durada de dos a tres anys. En el primer se sembraven els cereals. En el segon els llegums. Després es deixaven les terres en guaret un o dos anys, aprofitant-se els terrenys com a lloc de pastura dels ramats, cosa que permetia l'adob de les terres amb els fems dels animals, sovent l'únic aport de nodridors que rebien.

GRÀFIC NÚM. 2. ÚS DEL SOL AL POLJE DE CORONA

(Segons H. KURIHARA: *Recent social changes in the Spanish Mediterranean Islands: A case study of Ibiza*. 1979). Per una major claredat, aquest gràfic ha sèt simplificat.

Els herbacis

Els cereals constituïen el cultiu herbaci més important. L'ordi i el blat representaven el 50% i el 15%, respectivament, de la superfície cultivada amb herbacis. Dominava el primer, que era cultivat al 85% de les explotacions i la producció del qual era destinada al consum —panificació, alimentació dels ramats, palla—, a més de comercialitzar-se una part de la collita, malgrat que els guanys fossin molt minsos, a causa dels baixíssims rendiments. Les explotacions de bones terres cultivaven blat en lloc d'ordi.

Com a complement dels cereals dins la rotació, es cultivaven els llegums, els quals, a més de tenir una importància cabdal en la dieta de l'home tradicional, fan una aportació important de minerals al sòl agrícola. Faves i pèsols, aquests darrers a les terres de millor qualitat, eren els més estesos.

Els arboris

L'ametller i el garrover eren els arbres més difosos en el nostre camp, arribant al mig milió d'unitats entre els dos. El garrover ocupava una superfície major i, a causa de la seua resistència, era plantat a les terres de mitjana fertilitat, reservant les millors per a l'ametller. Les collites arribaven a les 7.000 i 8.000 t/m³ anuals, i eren destinades al consum —en forma de pinsos— i a l'exportació a Tarragona i Anglaterra, en totes les seues formes —sencera, a bocins, garrofi, farina. L'ametller era el segon arbre quant a

superfície cultivada, però el primer en nombre d'unitats, a causa de la major regularitat i densitat de les plantacions, i va ser introduït a les Pitiüses al segle passat. Les 3.000 t/m³ de producció anual es destinaven en la seua major part a l'exportació.

La figuera era ja, els anys 60, un cultiu marginal. No hi havia plantació de nous arbres, i els existents estaven en molt mal estat. Les nombroses varietats de figues es destinaven només al consum familiar, bé per als animals, com a pinsos, bé per a les persones, fresques o assecades i en forma de xereques. Les figueres ocupaven terres marginals, especialment les feixes en forma de mitja lluna de les boques dels torrents, o bé es trobaven disperses pels camps.

L'olivera, tal com mostra el gran nombre de trulls existents al nostre camp, havia estat un cultiu molt important durant el segle XIX. Els anys 60, a causa de la manca de poda i de les plagues, la producció es reduïa a l'elaboració d'una mica d'oli i d'olives trencades per al consum familiar.

La parra, un arbust que ha ocupat les voreres dels camins i de les parets, que ha produït el vi que necessitava cada casa, no ha estat mai, a excepció de Formentera, un cultiu important a les Pitiüses en els darrers cent anys.

El gran nombre de varietats ha estat una característica comuna a tots els arbres de les Pitiüses, cosa que permetia una major distribució anual de les produccions. Entre els fruiters de secà, el més estès era l'albercoquer, el qual tenia una importància econòmica, per les exportacions que es feren d'albercocs secs als països nòrdics. L'exigència de bones terres era un impediment per a la seua difusió.

El regadiu

El regadiu ha estat, tradicionalment, una forma de cultiu marginal. L'any 1962 no arribava a representar el 5% del total de les terres en cultiu. El regadiu pròpiament dit es distribuïa per tota l'illa d'Eivissa, especialment a les *feixes* del pla de Vila i als horts de les planes de Sant Antoni i de Santa Eulària, a més d'altres punts dispersos per tota l'illa. En gran part del camp d'Eivissa s'arranjaven també uns petits tancons vora la casa, en gairebé totes les explotacions. Eren destinats al cultiu d'hortalisses, a més d'algun arbre. El tancó era regat per l'aigua provinent de la cisterna o de l'aljub. En els casos necessaris l'aigua era elevada per una sínia, per a horts més grans.

Dins el primer tipus existien explotacions pròpiament de regadiu, i altres de mixtes, on les millors terres eren regades per mitjà de l'aigua dels pous, sínies i torrents. Les primeres podien arribar a especialitzar-se i destinar bona part de les produccions a la venda. Podem incloure-hi les *feixes* del Pla de Vila, petites explotacions regades per capil·laritat i destinades a la producció d'hortalisses, i les hortes de Santa Eulària i de Sant Antoni, dedicades sobretot al cultiu de la patata primerenca per a l'exportació a Anglaterra. Aquestes exportacions foren molt importants al llarg de deu anys —des de mitjans anys 50 fins a 1967— i arribaren, en el millor moment, a les 8.000 t/m³ anuals. La desaparició d'aquest cultiu es degué, més que res, a les dures condicions imposades per Anglaterra. Aquestes explotacions tenien generalment dos trets comuns: la reduïda superfície, que era cultivada en un 100%, i el fet de ser cultivades per majorals. L'alt preu d'aquestes terres feia difícil que un pagès pogués arribar a comprar-les.

Les explotacions de secà que tenien una porció important destinada al regadiu, hi cultivaven, la major part de les vegades, una associació d'arbres i herbacis diferent, formada per tarongers i hortalisses. El destí d'aquestes produccions era la venda. En resum, amb l'excepció dels petits tancons, la major part dels productes de regadiu era comercialitzada fora de l'explotació.

La ramaderia

Dins l'economia tradicional de les Pitiüses, la ramaderia era un complement indissociable del cultiu de la terra i tenia una importància cabdal. Oferia una variada gamma de productes —carn, llet i derivats, llana, ous—, a més de la força de treball i els adobs. Es pot dir que totes les explotacions pitiüses tenien els seus propis animals de tir —cavalls, mules i ases—, de carn —vaques, ovelles, cabres i porcs— i de corral —aviram i conills.

Els animals de tir estaven molt difosos en el món agrari tradicional. Fins als anys 60 l'energia animal fou l'única coneguda —el 1962 existien tan sols 12 tractors al nostre camp. El 70% de les explotacions, que representava 3.000 caps, en tenien algun. Aquests animals oferien un servei imprescindible en les tasques de cultiu, a més de servir com a mitjà de transport.

Entre els animals de carn, el vacum era infreqüent —el trobam en un 15% de les explotacions. En ser animals exigents quant a pastures i d'un preu elevat, només els trobam a les explotacions que tenien un sector de regadiu. En canvi, els ramats d'ovelles i cabres es trobaven en un 75% de les explotacions. La composició mitjana dels ramats oscil·lava entre els 5 i els 15 caps. La gran difusió d'aquests ramats s'explica per la seua perfecta adaptació al medi pitiús, per la gran varietat de productes que donaven —carn, llana, adobs, llet i derivats— i per la seua fàcil alimentació, ja que normalment pasturaven als camps que es trobaven en guaret.

El porquí era el bestiar de carn més difós. Existia en un 90% de les explotacions. Els porcs eren estabulats vora la casa, de tal manera que eren compatibles amb les explotacions petites. Gairebé no ocasionava despeses —era alimentat amb les restes del menjar de la casa—, i era aprofitat gairebé en la seua totalitat. La possibilitat de conservar la seua carn un temps important, en forma d'embotits, feia de les matances un fet social de gran importància dins el nostre camp. Igual que els porcs, en quasi totes les explotacions hi havia tota classe d'aviram i conills, i això ofería la possibilitat de disposar periòdicament de carn i ous.

III.3. Les activitats complementàries

Les activitats agrícoles i ramaderes deixaven al llarg de l'any dos buits de treball que l'home aprofitava per dur a terme tota una sèrie d'altres activitats rurals per complementar l'economia familiar. Així, a l'estiu, en acabar les feines de sega i batuda dels cereals, els homes s'ocupaven en la «collita» de la sal marina —activitat no agrària, controlada per la ciutat— i es feien a la mar en una activitat pesquera, continuada esporàdicament al llarg de l'any. A la tardor, després de les primeres labors de la terra i de la sementera, era l'explotació del bosc la que proporcionava els productes necessaris per a la vida illenca. Així mateix, sal, llenya, carbó i pega han estat, al llarg de la història, valuosos productes d'exportació, fonamentals per a l'economia pitiüsa.

La divisió del treball a nivell familiar, permetia el desenvolupament d'una indústria domèstica, sense pretensions, que tendia a l'autoabastament, amb una adaptació i un aprofitament màxims de les minses possibilitats de l'entorn. Aquesta indústria domèstica cobria pràcticament totes les necessitats bàsiques de la unitat familiar: casa, vestit, aliment.

En aquest apartat tractarem de les activitats relacionades amb l'explotació de les àrees forestals, la pesca de cala i la transformació familiar de productes agropecuaris.

L'exploració forestal

El bosc, estès pels puigs i bona part dels fronts litorals, ha tengut una gran importància en el món agrari pitiü. Suposava una reserva de pastura per al bestiar, permetia enriquir la dieta familiar a través de la recol·lecció de certs productes i de la caça, i proporcionava uns ingredients per a la medicina popular. De les herbes aromàtiques, l'home n'aprofitava la mel, elaborada per les abelles, i n'obtenia unes begudes alcohòliques. La garriga proporcionava materials bàsics per a la neteja de la casa i per a la confecció dels instruments musicals que acompanyaven festes i xacotes.

Però el gran interès econòmic de l'exploració forestal sorgia a partir de l'aprofitament dels arbres, sobretot del pi bord, el més abundant. El bosc ha donat combustible —llenya, carbó—, teia i tions, materials per a la construcció —fusta en rotlo o bigues—, per a la construcció naval —fusta, pega, quitrà—, per a fusteria, i fins i tot l'escorça del pi servia per tenyir i donar resistència a les xarxes de pescar. El carbó, tan necessari en el món preindustrial, s'obtenia en les sitges, a partir de la combustió lenta de la fusta. De la reina del pi, en els forns de pega, se'n treia la pega i el quitrà, imprescindibles per a la construcció naval tradicional.

Una altra activitat freqüent a les àrees forestals era l'obtenció de calç, a partir de la cocció de la pedra viva calcària que conforma la major part dels puigs. La calç era un producte bàsic per a la construcció, per formar l'argamassa, abans de l'arribada del ciment a les illes. S'emprava també per la seua qualitat de desinfectant, per a la preparació domèstica de pells de bestiar i per emblanquinar l'interior i l'exterior de les cases. També el carbonell, que quedava com a residu en els forns de calç i en les sitges, era usat com a aïllant en la coberta de les cases pageses.

La pesca de cala

Aquí no incloem la pesca comercial, centrada al port d'Eivissa i practicada per pescadors professionals, que han conformat una de les classes socials urbanes.

La condició insular, amb escasses distàncies des de qualsevol punt de l'interior fins a la costa, ha fet possible una pesca familiar a l'àrea rural. Les nombroses cales d'Eivissa i els petits refugis de Formentera conserven encara les casetes on es guarden les barques i els enginyers de pesca. El *llaiüt* era el tipus d'embarcació utilitzat per aquests pagesos pescadors. En alguns llocs existien també uns viviers per a llagostes. Es tractava, tanmateix, d'una activitat a petita escala i freqüentment esporàdica, per subvenir, sobretot, unes necessitats domèstiques.

A Formentera, per la pobresa del medi, aquesta pesca de cala ha tengut una major transcendència i continuïtat. La necessitat de disposar d'uns aliments variats, encara que en petites quantitats, ha fet que es donàs importància a la conservació del peix, per mitjà del secat. A cala Saona es poden veure els suports —branques ramificades de savina— per a l'assecat de part de la producció pesquera.

La indústria domèstica

El quadre agrari tradicional es completa amb una indústria domèstica que proporcionava tots els elements necessaris per a la vida diària. El pagès es feia la pròpia casa, sense plànols i amb ajuda d'alguns familiars —«arquitectura sense arquitecte», se n'ha dit—, amb una adaptació perfecta al medi, del qual treia tots els productes per a la seua construcció. Es fabricava part dels estris que utilitzava per al treball i la vida familiar, i els que havia de comprar els reparava fins a la sacietat.

Fins a l'arribada dels teixits importats, a finals del segle passat, es teixia el lli i el cànem. Sempre s'ha cosit la pròpia roba i s'ha filat la llana de les ovelles. De la pita i de l'espart s'han fet calçat, fil, cordes i cordells, llata per a sàrries, senalles, estores de carro i altres efectes. També es treballava la canya.

Però l'aspecte més important de la indústria domèstica era la preparació i la transformació dels productes agraris, bàsicament per a la pròpia alimentació. La família pagesa es feia el pa i el vi que consumia; i, si podia, l'oli. En ser el temps, preparava les olives, assecava les figues —*xereques*—, conservava alguns productes de l'hort familiar i feia confitures i formatges. Però la preparació més important girava entorn de la matança del porc, les feines de la qual es feien en un dia, amb l'ajuda de veïns i familiars. *Ses matances* eren també motiu de festa i xacota, acabada la feina, i suposaven, si eren bones, assegurar el menjar fins a l'hivern següent.

Tota aquesta indústria domèstica ha estat possible gràcies a una perfecta divisió familiar del treball, sota un rígid esquema patriarcal.

III.4. El paisatge agrari

Aquest tipus de paisatge és el que l'home ha produït com a resultat de la seua instal·lació a l'àrea rural i les seues activitats agràries. Es, així, un fidel reflex de l'organització de l'espai. Els elements bàsics que conformen l'espai agrari són, principalment, de tres tipus:

- a) Els derivats del mateix fet de la instal·lació humana, els habitatges —la casa pagesa, els nuclis rurals.
- b) Els derivats de l'aprofitament econòmic de l'espai, els camps de conreu i les àrees de pastura.
- e) Els derivats de la vida de relació, els camins.

L'habitatge i el poblament

El poblament rural d'Eivissa i Formentera en l'època tradicional era dispers, amb una disseminació gairebé absoluta. No hi havia nuclis rurals importants, tret d'unes poques desenes de cases concentrades a Sant Antoni i a Santa Eulària. La major part dels centres parroquials mostrava només l'església amb alguna casa propera que proporcionava uns servicis elementals —botiga, bar—; aquells que eren cap de municipi presentaven també la casa consistorial, prop de l'església, i insinuaven una petita placeta.

Així no és estrany que la casa pagesa, aïllada enmig dels camps de conreu, sigui un element destacable en el paisatge rural pitiús i hagi cridat l'atenció d'artistes, arquitectes i visitants. Model d'arquitectura mediterrània, perfectament adaptada al medi i de mesures humanes, presenta una disposició en cubs, escasses i molt petites obertures i orientació cap a migdia. Els materials de què està feta són els proporcionats pel medi —pedra calcària—; els terrats són plans, en terrassa, encara que a Formentera predomina la coberta de doble vessant, i les parets són blanques, però algunes cases encara conserven el color rogenc que feia confondre-les amb la terra.

La casa pagesa tenia el doble caràcter d'habitatge i d'instrument. De fet, era el centre funcional d'una explotació agrària. Per això, totes les seues dependències es disposaven tenint en compte aqueixa funcionalitat. El resultat final és una suma de cases articulades entorn d'una casa principal, el *porxo*, de disposició transversal. D'aquí el nom de *casament*, que també rep la casa pagesa, fent referència al conjunt de les diverses cases que la conformen.

Els elements bàsics de la casa són els següents: el porxo, ja esmentat, que serveix de nucli central, i al qual s'obren la cuina, les *cases de dormir* —en principi, dues— i la *casa de tenir es menjar* —per a la matança. A la cuina donava el *forn des pa*, i tant l'una com l'altre podien trobar-se també fora. La casa podia tenir un pis superior, amb el *graner*, per guardar les collites, i un *porxet* porticat, per assecar fruits i guardar diversos productes del camp. El porxo principal admetia un *porxet*, porxada o enramada al davant, que a Formentera (*s'enramada*) no faltava mai.

Associats a la casa bloc es trobaven la cisterna i els corrals; de vegades, dependències per a magatzem —la *casa des carro* i altres per guardar estris agrícoles—, que podien disposar-se entorn d'un pati. El nombre de cases i de dependències auxiliars varia segons la importància de l'explotació i del nombre de persones que componen la unitat familiar, generalment tres generacions. Si el cultiu de la vinya o de l'olivera tenia prou entitat, podem trobar també una *tronera* per al vi i un *trull* per a l'obtenció de l'oli. De corrals, al costat o darrere la casa, n'hi havia de gallines, porcs, mules i bestiar. La *casa des carro* resguardava aquest indispensable mitjà de transport i tots els estris complementaris. La cisterna recollia les aigües de pluja que corrien pel terrat i que s'utilitzaven per a l'alimentació familiar. Sovent trobam un aljub, un poc retirat de la casa, amb uns *abeuradors*, que servia per recollir l'aigua de pluja que corre pel camí o vessant de puig; aquesta s'utilitzava per al bestiar i altres necessitats de la casa. Al costat de l'habitatge hi ha el *tancó de ses figueres de pic*, de funcions diverses. Amb freqüència, vora la casa podem trobar *sa tanca de s'hort*, de reduïdes dimensions i destinada a la producció de verdures i fruites per a l'immediat consum familiar.

En algunes de les cases més antigues es conserva una torre de defensa, mostra de la inseguretat constant que patiren les illes. Encara avui es conserva l'únic conjunt rural de cases fortificat de què hi ha notícia a les Pitiüses: és a Balàfia, prop d'on a finals del segle XVIII es construïria l'església parroquial dedicada a sant Llorenç.

L'espai de producció

El camp pitiús es presenta extraordinàriament fragmentat en parcel·les de dimensions diverses. Segons la topografia, aquestes parcel·les queden separades per talussos de terra i pedra o per parets de pedra seca, tant més importants segons la presència de crostes, o bé es veuen abancalades a les vessants de puig constituint una veritable arquitectura agrària d'innegable esforç humà, que ha afaïçonat els puigs en petits espais plans, allargassats, seguint les corbes de nivell i els ha limitats en vertical per parets de pedra que contenen la terra, protegint així el sòl agrícola de l'erosió de les pluges.

La disponibilitat o no d'aigua constant és un altre element diferencial en el camp pitiús. En els camps de regadiu la verdor i els cultius són permanents. S'hi podien trobar tant arbres com productes de temporada. Destaquen les *sèquies* i *regadores* d'obra, que surten dels *safareigs* on s'emmagatzemava l'aigua per a millor comoditat del pagès. Aquesta aigua procedia bé de pous, dels quals era extreta per mitjà de *sínies*, amb animals de sang, o de molins moguts pel vent, i de torrents que, en algun cas, han pogut ser canalitzats —la sèquia Llanvanera, en el torrent de Fruitera, o sa Llanvanera. Típic paisatge de regadiu de l'Eivissa tradicional eren les *feixes* del pla de Vila, veritable cinturó d'horta de la ciutat.

Als camps de secà la nota més destacable és l'abundància d'arbres: ametller a les millors terres, garrover als bancals i peus de vessant, olivera i figuera, presents pertot arreu. A l'arbre s'associava un cereal o llegums de secà, amb alternança de cultius i guaret. L'herbaci associat era el que donava als camps la nota de color que corresponia segons el

moment del seu cicle vegetatiu. En absència d'aquell, la terra, bruna o rogenca, feia més palesa la secada. Tammateix els arbres també contribuïen a donar la seua nota de color: les més notables eren marcades per la florida de l'ametller a l'hivern i la verdor de les figueres sota el crem del sol estiuenc.

Al contrari del que succeeix en d'altres terres mediterrànies, el cultiu de la vinya no proporciona trets paisatgístics a destacar, llevat d'algunes parcel·les a Formentera, o d'alguns sectors molt limitats d'Eivissa. En aquesta illa els ceps solien sembrar-se seguint linealment regadores i vores de camins, a fi de beneficiar-se d'un poc més d'humitat, que li mancava en cas d'ocupar la parcel·la sencera. D'aquesta manera, la vinya passa quasi desapercebuda, a excepció de Formentera, on ocupa porcions relativament importants a la Mola, i més puntuals a la zona nord-est del pla del Rei, i d'alguna part d'Eivissa, com al *polje* d'Albarca i algunes parcel·les del pla de ses Salines.

En l'accidentada orografia eivissenca, els puigs queden abandonats a la vegetació natural. Les suaus ondulacions que creuen l'illa dominant totes les seues petites planes com a amfiteatres, queden cobertes per una garriga a la qual el pi bord dona la nota més característica. Aquest espai estava perfectament integrat en el món agrari pitiús. Ben aprofitat per l'home, era àrea de pastures alhora que el pagès se'n beneficiava per a la diversitat d'activitats complementàries de l'agricultura que tan importants han estat en el món agrari tradicional.

Els camins

La disposició de l'hàbitat, amb un poblament disseminat al camp, uns centres parroquials, lloc de reunió dels pagesos, i una ciutat, organitzadora de l'espai illenc, condicionava la conformació de la xarxa de camins. Aquests eren els elements indispensables per a la vida social, de relació humana. L'extraordinària dispersió de l'hàbitat rural, l'extremada parcel·lació de les terres i l'aprofitament econòmic integral de l'espai illenc, són elements que contribuïren a l'aparició d'una xarxa viària embrollada i aparentment confusa.

De cada casa sortia un camí que permetia als seus habitants d'anar als punts de treball, als llocs de reunió amb els seus veïns o els conduïa a la carretera que els duïa a Vila. Així, tota l'illa d'Eivissa i la de Formentera estan recorregudes per viaranys de progressius graus d'utilització. Simples carreranyes poden dur a les parcel·les de cultiu i travessar boscos i puigs, moltes vegades seguint el pas obert per torrents. Aquests carreranyes s'eixamplaven per deixar pas al carro de calaix que portava la producció dels forns forestals —sitges, forns de pega, forns de calç. Un poc més amples són els que duïen a la parròquia. Camins de terra, de ferradura, aptes per al pas dels carros de barana tirats per les cavalleries. Si la pedra morta, arrancada per deixar al descobert el sòl agrícola, era abundant, els camins quedaven limitats a banda i banda per parets. Per evitar l'erosió d'aquests camins, al temps que s'aprofitaven les pluges per als camps adjacents, les *esquenes* —petites ondulacions transversals a la direcció del camí— frenen la velocitat de les aigües de pluja i les desvien cap als camps.

En la confluència d'alguns d'aquests camins i, sobretot, prop de les vies principals que conduïen a Vila, podem trobar, a la vora, unes cases que acomplien una funció de serveis elementals: petites botigues on el pagès podia trobar allò més indispensable i senzill sense necessitat de desplaçar-se a Vila o al nucli rural més proper. L'organització de tota la xarxa viària reflectia el món tradicional, d'una economia agrària d'autosubsistència, on el pagès vivia tancat en els usos establerts generació rere generació, satisfet de produir el necessari per subsistir i de mantenir bones relacions amb els veïns.

Els paisatges agraris

1. **L'illa d'Eivissa** reflectia, en els seus paisatges, la forta empremta de la ciutat, organitzadora de l'explotació de l'espai illenc i del seu poblament. El resultat era un model de distribució espacial d'usos agraris que, si prenem Vila com a centre, anava disminuint en intensitat d'explotació així com ens allunyam del nucli urbà. Els diferents paisatges que se succeïen són els següents:

a) **Pla de Vila**, amb una explotació agrària intensiva i horts freqüents. A les portes de la ciutat i segons les necessitats del seu mercat, ses Feixes eren un veritable cinturó d'horta guanyat per l'home al maresme. Els torrents que baixen cap a la badia d'Eivissa proporcionaven l'aigua per regar. Els cultius, amb tota varietat de productes de regadiu, rebien l'aigua per capil·laritat. Les parcel·les, petites, rectangulars i allargassades, quedaven separades per les sèquies que servien bàsicament per al desguàs de les aigües al port d'Eivissa. Com que els hortolans vivien a Vila, les úniques construccions eren unes barraques que feien el paper de magatzems d'estris agrícoles.

Al sud-oest i nord-est de la ciutat els plans de Sant Jordi i de Jesús, respectivament, constitueixen una prolongació del de Vila. Disminueix la intensitat del regadiu, que alternava amb bons camps de secà. Al pla de Sant Jordi destaquen els molins, que extreïen l'aigua de pous, moguts per la força del vent. El pla de Jesús aprofitava, sobretot, les aigües de la sèquia Llavenera. Arbres de regadiu, cítrics més que res, i algunes verdures i hortalisses eren les produccions més freqüents. Al secà, era l'ametller i el blat l'associació de cultius dominant. En el límit entre el pla de Sant Jordi i la seua continuació pel de ses Salines es troben algunes vinyes, la producció de les quals es comercialitzava a Vila. Les parcel·les són, en general, de proporcions mitjanes, separades per parets de pedra, baixes i molt ben acabades en doble vessant, o per talussos de terra i pedres. Els cultivadors vivien enmig de les terres que treballaven. Dos centres parroquials, Sant Jordi i Jesús, aglutinaven unes poques cases entorn.

b) **Les planes** de Sant Antoni o Portmany, de Santa Eulària i de Fruitera o Santa Gertrudis rodegen el Pla de Vila per l'oest, est i nord, respectivament. Les dues primeres en queden separades per alineacions de puigs, la tercera n'és com una prolongació que, en forma de corredor entre puigs, arriba fins a Sant Miquel —es pla Roig. Secà i regadiu alternaven amb característiques semblants a les del pla de Vila, però amb major proporció del primer. El pla de Portmany compta, entre algun altre, amb el torrent de Buscastell; el de Santa Eulària, amb el riu d'aquest nom, vora el qual s'alineen tota una cadena d'horts; més endins, el pla es perllonga per Balàfia. El pla de Fruitera té el torrent d'aquest nom, i pren també part de la conca del riu de Santa Eulària; el pla Roig és travessat pel torrent de Balansat, també jalonat d'horts. Parcel·les i casaments són de característiques semblants a les del pla de Vila, però en aquestes planes es troben més parets de pedra limitant camps, i, sobretot, camins. Les sínies hi són freqüents.

c) **Els peus de vessant** i parts baixes dels puigs presenten les parcel·les abancalades, dins d'aquesta arquitectura agrària ja esmentada. Són terres de secà, on dominava el garrover i la figuera, associades amb ordi o algun llegum de secà. És una terra d'escassa profunditat i pedregosa, on el sòl és de baixa fertilitat. Els casaments es troben en el vessant dels puigs, vora una àrea boscosa moltes vegades.

Aquí hauríem d'incloure *els poljes de Corona* i *d'Albarca*, petites planes interiors en el sector des Amunts, on, a més de l'arboricultura, tenia una relativa importància la vinya, sobretot a *Albarca*.

d) **Els fons de canal i les cales** constituïen petites zones d'agricultura marginal que aprofitaven unes aigües subterrànies. L'aprofitament agrícola dels fons de canal ha suposat

un esforç humà extraordinari. Per contrarestar la força torrencial de les aigües de pluja, les parcel·les prenen forma de mitja lluna i les parets, fortes i altes, que les protegien tenen disposició en talús. Els cultius eren de secà, arboris, garrovers principalment i alguna figuera. Un cas excepcional, per la disponibilitat d'una font —el broll de Buscastell—, és el del curs alt del torrent d'aquest nom, que s'alimenta bàsicament de les aigües del broll. Dins el llit del torrent l'home ha aixecat les petites parcel·les de cultiu, fortament protegides, hi ha traginat la terra, i hi ha creat un verger, enmig dels puigs, amb cultius de regadiu diversos.

Les cales, assolllades i ben protegides del vent, amb suficient aigua subàlvia, quan tenen suficient amplitud, permetien l'aparició d'unes petites taques de regadiu, amb producció, més que res, de cítrics.

En tot cas, les parcel·les eren minúscules i marginals dins el conjunt de l'explotació agrària. Per tant, no es troben cases vora aquestes parcel·les de fons de canal i de cala, ja que els habitatges estan devora l'explotació principal.

2. L'illa de Formentera presenta un paisatge agrari marcat per l'aridesa, l'abundància de crostes i el buf gairebé constant del vent. La sequedat és més accentuada al pla de Barbaria o del Rei, més ample i baix que la Mola, a més d'estar inclinat —davallant cap al nord—, cosa que el fa més sensible als vents d'aquesta procedència. Els camps es troben molt fragmentats, separats per gruixudes parets de pedra seca, que limiten també tots els camins. El sòl és pedregós i de color blanquinós. Prop de la mar, l'arena envaeix les parcel·les. Malgrat el vent, trobam també una arboricultura —de secà— on la figuera és l'arbre rei. Els arbres estan protegits del vent per les mateixes parets, que dominen el paisatge formenterer. Les copes prenen una forma aerodinàmica, acoixinada, i el brancatge és sostengut per desenes d'estalons. Tanmateix, la necessitat de produir tot allò que es necessita per a la pròpia subsistència obligava a l'associació de cultius amb un cereal, generalment ordi. El bestiar era omnipresent.

A la Mola les condicions són una mica millors. El pla, més elevat, cau verticalment sobre la mar i rep un poc més d'humitat. Les terres són brunes i un poc més fondes. A més de la figuera i el cereal, la vinya tenia una entitat paisatgística. Les parcel·les no són tan petites.

La casa pagesa formenterera és més reduïda que l'eivissenca i d'una major economia. Potser per això té el terrat a doble vessant, de teulada. Sempre presentava una enramada anterior. La disposició interior és igual a la d'Eivissa. La cisterna recollia, a més de l'aigua del terrat, la que corre per una «plaça», feta aprofitant la crosta.

A Formentera, el bosc queda reduït a la pujada i als marges de la Mola i a petites àrees del pla de Barbaria, sobretot als arenals de cala Saona i es Pujols, aquests darrers en vies de desaparició. Com a Eivissa, ha estat intensament explotat i era una important àrea de pastura.

III.5. Valoració del món agrari tradicional

El món agrari tradicional de les Pitiüses no era una excepció respecte d'altres societats d'un nivell tècnic similar. Totes les societats tradicionals presenten unes característiques generals semblants. Aquestes característiques, que nosaltres —com molts d'autors— hem agrupat amb els noms de «món agrari tradicional» o «economia de subsistència» —d'altres utilitzen els termes gairebé sinònims d'«ecotipus paleotècnic» o «mode de producció parcel·lari», ens permeten establir un model teòric. Tres trets fonamentals el qualifiquen. El seu coneixement, sobre el qual volem insistir en aquesta recapitulació final, ens ajuda a comprendre la realitat de les Pitiüses d'abans.

1. La producció es destinava en la seua major part a l'autoconsum

Dins el món agrari tradicional, les explotacions consumien la major part del que produïen. Aquesta ha estat la situació normal a les societats agràries de tot el món, abans que es creassin les condicions per al desenvolupament d'un mercat incentivador de la producció i del consum, que servís al pagès com a lloc de venda de la seua producció i, al mateix temps, com a centre motivador del consum.

En destinar la major part de la producció al propi manteniment i a la continuïtat de la seua unitat familiar, el pagès convertia en prioritàries les tasques del conreu de la terra. Sense això no podia subsistir. En conseqüència, les tasques no destinades directament a la producció d'aliments eren considerades com a secundàries i només tenien lloc en els moments que deixava lliures el cultiu.

2. N'existia normalment un petit excedent

Malgrat que la major part de la producció constituïa un fons de subsistència que es destinava al consum dins la unitat familiar, n'existia sempre un excedent, entès com tot allò que ultrapassa les mínimes necessitats calòriques en l'alimentació familiar. Normalment era petit i podia tenir una triple destinació:

a) *Fons de reemplaçament*. Era la part de l'excedent destinada a assegurar la preservació de les instal·lacions de l'explotació i de les seues produccions, com poden ser les llavors, els adobs, la reparació d'estrís i el manteniment de la casa i dels ramats.

b) *Fons de renda*. Consistia en tot allò que el pagès destinava, d'una banda, a aconseguir aquells objectes o serveis dels quals no disposava a la seua explotació, o no podia obtenir amb el seu treball, i que li eren oferts per uns especialistes. De l'altra, per pagar un cànon en concepte d'explotació de la terra, bé fos al propietari, si el pagès era majoral o arrendatari, bé els impostos que li demanava l'Estat.

c) *Fons cerimonial*. Era la part de l'excedent destinada a sufragar les despeses que ocasionaven les relacions socials entre el pagès i els seus veïns, bé fossin celebracions socials —batiments, bodes—, relacionades amb la collita —incloses les matances—, contribucions a la defensa de la comunitat —torres de defensa—, o al manteniment de l'aparell religiós —obres a la parròquia.

Una vegada coberts aquests tres fons, el pagès no tenia interès a produir un major excedent, perquè no existia l'estímul d'un mercat.

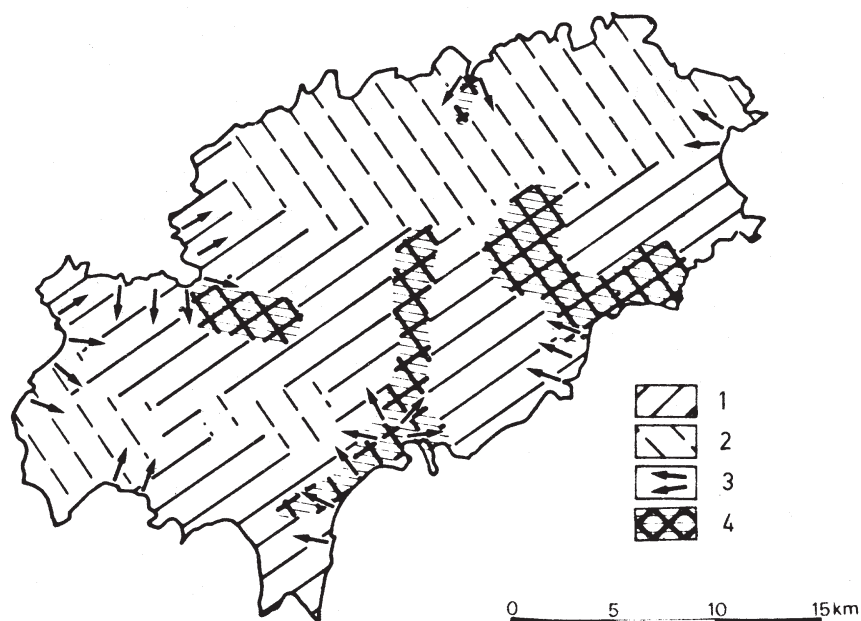
3. La base de l'explotació era la família

En aquest tipus de societats, el concepte d'assalariat era gairebé inexistent dins el món rural, perquè tenia la família com a base de la força de treball. Això feia que des del més petit fins al més gran fossin actius i tenguessin alguna tasca a realitzar, que en principi era determinada pel sexe i per l'edat. Però, en cas de necessitat —servei militar, defunció, malaltia— podia ser intercanviat amb els diferents membres de la família, ja que cap de les feines requeria una especialització elevada.

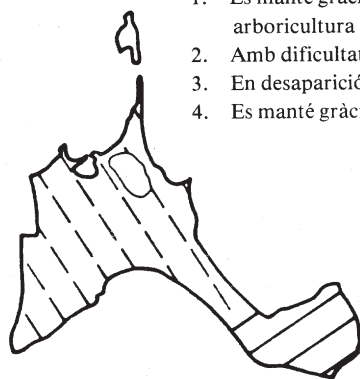
El fet de ser la família la base de l'explotació limitava la producció: només es cultivava allò que es podia portar endavant amb les mans disponibles dins el cercle familiar. El cap de família era el responsable de la continuació de l'explotació. Per això ell era qui portava tota la iniciativa. Tots els membres de la unitat familiar treballaven en estreta col·laboració, sota la rígida autoritat del pare. El resultat era una organització social de gran cohesió, on l'autoritat i el prestigi personal es basaven en línies familiars i normes de conducta social ben establertes.

En aquestes societats agràries tradicionals interessava mantenir l'explotació íntegra i sempre dins el cercle familiar. Normalment era el fill mascle més gran qui la rebia, ja que la seua fragmentació per qüestions d'herència la convertiria en inviable.

GRÀFIC NÚM. 3: LES MUTACIONS DE LA VIDA RURAL

1. Es manté gràcies a una doble activitat o una arboricultura heretada.
2. Amb dificultats (reducció de l'espai cultivat).
3. En desaparició sobre la pressió immobiliària.
4. Es manté gràcies a una especialització (regadiu).

(Segons J. Bisson: La terre et l'homme aux îles Baléares, 1977)

Tots aquests aspectes comportaven una cultura específica, íntimament lligada a la forma de vida de les petites comunitats rurals, orientada a la seua supervivència i a la perpetuació del model.

IV. L'agricultura, avui

Als darrers 20-25 anys la nostra agricultura entra en una profunda crisi amb la qual passa de ser la base de l'organització social i econòmica d'una societat i cultura preindustrials a convertir-se en una activitat econòmica marginal, especialment si la comparem amb d'altres com són el turisme, la construcció i la promoció immobiliària, el comerç de la moda i, en general, tots els serveis derivats de la indústria de l'oci.

En aquest sentit, la reacció del pagès i els resultats en els nostres camps són ben il·lustratius i explícits: abandonament. De vegades total, d'altres amb l'aprofitament circumstancial d'algunes produccions mantengudes d'acord amb els cànons de l'agricultura tradicional. A les zones on ha estat possible la intensificació del regadiu, hi ha una proliferació de taques verdes de les produccions hortícoles, dels arbres fruiters i dels farratges. Aquí i allà, també, la moderna presència dels hivernacles i els cultius protegits. De totes maneres, les innovacions no són suficients, i la demanda actual de productes agraris ha de cobrir-se amb les produccions exteriors. Només un grapat de les produccions locals arriba a aproximar-se a la cobertura de la demanda interna.

IV.1. Les transformacions estructurals

A partir dels anys 60 s'inicià l'afluència massiva dels turistes. Això va comportar el procés de descomposició de tota l'estructura social i econòmica anterior. La importància d'aquest element, desconegut en l'anterior mode de vida, va ser tal que, en molt poc temps, s'instaurà un nou ordre econòmic basat en el monocultiu turístic. Per a les Pitiüses això comportà el trànsit d'una economia agrària de subsistència a una economia capitalista avançada i dependent. La societat, l'economia i la cultura insular es transformaren ràpidament i intensament. Per a l'agricultura, els canvis suposaren la pèrdua del seu paper bàsic en la configuració de l'ordre econòmic insular.

Els canvis de base

Diversos factors ens permeten d'assenyalar un canvi radical que començà a produir-se als anys 60 i determinà tot un conjunt de modificacions estructurals que forcen a separar totalment la situació actual de l'agricultura de tot allò que havia estat i significat en el món tradicional.

Aquest no és un fenomen únic i original de les Pitiüses. La descomposició de les estructures agràries tradicionals ha estat sempre una conseqüència del desenvolupament de la indústria i dels processos d'urbanització. En aquest sentit, paral·lelament al nostre cas, succeïa el mateix en el conjunt de l'Estat espanyol, excepció feta d'algunes regions. Ben entès que, a les Pitiüses, el fenomen presenta una intensitat, una velocitat de les transformacions i unes particularitats que el fan específic, i que és indispensable que coneguem i sapiguem interpretar, per així poder entendre millor els problemes que se susciten a l'interior de la nostra societat actual.

En el nostre àmbit insular, el desenvolupament del turisme de masses ha fet el paper que en altres llocs han representat la industrialització i la urbanització. El corrent monetari original va permetre, per primera vegada, als pagesos d'Eivissa i Formentera, d'alliberar-se de la necessitat d'autoabastar-se. Tothom ho pogué aprofitar, bé accedint definitivament o estacionalment al nou mercat de treball —construcció, serveis, en especial els joves, bé a través de la venda de parcel·les de terreny.

Aquest factor, acompanyat de la suggestió del nou mode de vida i de la impossibilitat que la producció tradicional pogués respondre en poc temps a les noves condicions, provocà el traspàs de grans contingents de mà d'obra cap a la indústria i els serveis. Això donà lloc a l'envelliment de l'estructura poblacional del camp. A més, cas de continuar l'activitat agrària, aquesta prenia sovent la forma de dedicació a temps parcial. Paral·lelament, el possible estalvi rural, o el producte de la venda de terrenys, es canalitzava cap a d'altres sectors, i es descapitalitzà l'agricultura. Han contribuït a l'abandonament dels camps i a la fixació de la població als nous nuclis urbans la manca de serveis i equipaments a les zones rurals, a causa que l'administració s'ha vist obligada a construir-los a les zones més poblades o d'interès turístic.

L'explotació agrícola familiar ha deixat de ser una unitat de producció i consum. Això significa la fi de l'organització familiar del treball. Les pautes de comportament social, lligades a l'agricultura de subsistència i al manteniment de la propietat, comencen a deixar de tenir sentit. Al mateix temps que s'abandonen els camps i els cultius menys rendibles, es produeix la democratització de l'herència i cobra importància l'individualisme. Les expectatives personals de cada individu ja no estan determinades pel seu naixement, sinó que depenen de la seua capacitat d'adaptar-se a una nova societat basada en la competència. El treball a l'agricultura és ràpidament menyspreat; i els nous grups socials urbans d'origen pagès fan renúncia de la seua anterior condició. Tota l'amplíssima gamma de tècniques i coneixements de producció tradicionals, establerts amb el diàleg secular del pagès amb la natura, corren perill de perdre's, en no trobar una generació disposada a rebre'ls i continuar emprant-los.

Propietat i explotació de la terra

En desfer-se l'ordre regnant en el món agrari tradicional, també comencen a canviar sensiblement les formes de propietat i explotació de la terra. El primer efecte apreciable consisteix en la pèrdua d'importància del règim de parceria, que sempre havia tengut una certa presència a les Pitiüses, així com dels altres sistemes diferents de l'explotació directa per part del propietari. L'ambient de renovació econòmica propiciat pel turisme fa que els majorals siguin els primers a deixar d'interessar-se per l'activitat agrària, perquè no poden beneficiar-se totalment del seu treball. El règim de parceria deixa de tenir sentit.

Però tal vegada el fet més important i que sovent passa desapercebut consisteix en la democratització de l'herència. Com havíem vist anteriorment, per a tota societat es plantegen, quant a la transmissió de la propietat, dues alternatives oposades: d'una banda, salvaguardar la integritat del patrimoni; d'altra banda, respectar la igualtat dels drets entre tots els fills. L'organització social tradicional havia privilegiat, a les Pitiüses, la primera —recordem l'hereu—, bé que donant unes compensacions als altres fills —les legítimes. Amb la descomposició de l'estructura agrària tradicional es perd també la necessitat de la salvaguarda del patrimoni, de manera que, ràpidament, s'esdevé el fet revolucionari de la transmissió igualitària de la propietat. Aquest fenomen ha d'emmarcar-se dins de les noves condicions d'increment de l'activitat general en el territori insular. En produir-se una forta pressió urbanitzadora a les zones rurals valorades —susceptibles d'especulació immobiliària o turística—, la terra perd el seu valor com a factor de producció i passa a convertir-se per si mateixa en riquesa, la qual, lògicament, reclamen tots els fills.

La subdivisió per herència de les explotacions, deguda a la desaparició dels factors que afavorien la seua conservació, es veu agreujada ara, d'altra banda, per l'augment de la pressió demogràfica, és a dir, el creixement quantitatiu de la població, produït per la interrupció dels moviments emigratoris —propis de l'època anterior— i la seua substitució

pels moviments immigratoris més actuals. En conseqüència, d'aquesta subdivisió per herència de les propietats, n'esdevé l'altre canvi transcendental que comentarem: el procés de minifundització.

Ja hem dit que l'extensió de les explotacions d'Eivissa i Formentera era reduïda. En la situació present, el fenomen de més actualitat quant a la propietat i explotació de la terra consisteix en el procés irrefrenable de minifundització, a causa de la democratització de l'herència, i al fet d'haver passat la terra a ser un factor de riquesa. Aquest fenomen es pot observar a la taula estadística número 1, que compara els censos agraris realitzats —1962 i 1972—, bé que aquestes dades siguin antigues i ja no reflecteixen l'extensió actual del fet. Més endavant es veuran els efectes negatius que la minifundització comporta en algunes formes d'activitat agrària que podrien ser prou rendibles en el nostre àmbit.

Les noves condicions de producció

Amb tot el que portam dit, tal vegada sembli que el fenomen turístic ha tengut uns efectes negatius per a la nostra agricultura. En rigor, no es pot afirmar tal cosa, ni, tampoc, el contrari. L'actual és una organització socioeconòmica diferent, que reclama una agricultura també diferent. L'explotació familiar continua sent la columna vertebral de l'estructura agrària. Però ja no són els criteris imperatius de l'autosubsistència els que determinen l'activitat dels pagesos, sinó les condicions del mercat, el qual exigeix unes noves condicions de producció.

La societat actual demana unes produccions diferents. Les fruites i els productes hortícoles presenten una demanda continuada, i ja no és possible produir-los, exclusivament, d'acord amb els cicles naturals de la planta. A més, la majoria són productes peribles i, malgrat els avenços del transport i de les múltiples aplicacions del fred, és millor cultivar-los prop dels centres de consum. La majoria dels productes càrnics i derivats de la ramaderia s'obtenen mitjançant processos de producció industrials, que n'abarateixen els costos. En endavant, la continuïtat de l'agricultura força els pagesos a desenvolupar una agricultura comercial, la qual presenta a les nostres illes dificultats importants, derivades unes de l'anterior estructura agrària —associació de cultius, excessiva parcel·lació, ineficàcia de la comercialització, persistència de mentalitats desfasades, manca d'inversió—; i altres, de les condicions naturals —manca d'aigua, condicions de relleu i dels sòls.

Per altra part, el corrent monetari originat pel turisme ha permès que els pagesos renovadors puguin fer les necessàries inversions de capital. L'abandonament d'algunes terres de cultiu, cosa que en estricta lògica és positiva, perquè elimina del camp els braços sobrants i les terres marginals, a la vegada permet la mecanització. La tecnologia aplicada a la producció agrària entra a les nostres illes a través de la substitució de l'energia animal per l'energia mecànica, l'adopció de maquinària, la introducció de noves tècniques de cultiu —com són els hivernacles i els cultius protegits—, l'extensió de noves formes de regadiu —aspersió, gota a gota—, la utilització d'adobs químics i productes fitosanitaris i la incorporació dels farratges seleccionats a l'alimentació dels ramats.

Els canvis en la demanda i l'adopció de tecnologia determinen una substitució de cultius. S'abandonen els terrenys menys adequats i les produccions menys rendibles, que són substituïdes per les produccions exteriors. Tota classe de verdures i hortalisses, així com fruiters, quan la disponibilitat d'aigua ho permet, passen a ocupar l'espai on abans se sembraven —associats— cereals, llegums i arbres. Són cultius que presenten uns majors costos de producció, sobretot fora de temporada, perquè estan incrementats pels costos fora del sector.

De tal forma, la productivitat, la rendibilitat, el càlcul minucios dels costos de producció i una adequada comercialització són ara aspectes indissociables de l'activitat agrària, que el pagès d'Eivissa i Formentera ha de tenir en compte necessàriament. Aquesta és la gran novetat respecte del món agrari tradicional. Progressivament, també, l'agricultura s'orienta a la cobertura de la demanda de productes específics, que són produïts de manera intensiva.

L'activitat agrària a l'economia illenca actual

És difícil avaluar el pes actual que representen les diferents activitats del sector agrari dins el conjunt de l'economia insular. Per tal motiu, només donarem aquí aquelles dades que ens informen de les tendències dominants. El primer fet que cal remarcar és la progressiva i continuada disminució de la superfície cultivada: l'any 1980 havia disminuït en un 25% respecte de l'any 1962. Les terres que no s'han convertit en sòl urbà o turístic han estat abandonades a la vegetació natural.

A la vegada, s'ha reduït la població activa agrària. Mentre que l'any 1965 representava un 45,6% del total d'actius a les Pitiüses, deu anys després havia passat a ser un 17,9%, una xifra que sobrevalora els que estan declarats com a actius agraris, però que tenien una altra dedicació principal. Les migracions interiors, del camp a la ciutat, han estat un fenomen paral·lel a l'anterior. Mai no s'han avaluat globalment, però en podem indicar una dada significativa: el 1975, el 43,2% de la població del municipi d'Eivissa —que aleshores comptava amb 20.391 habitants empadronats— havia nascut en un altre municipi de l'illa, i això equival a afirmar que tenia un origen social pagès. No és conegut el volum de la població rural que s'establí a les viles de Sant Antoni i Santa Eulària, ni el d'aquells que, tenint una ocupació urbana, continuen vivint a les zones rurals. Aquesta «desertització rural» —a escala pitiüsa—, va acompanyada de l'envelliment de l'estructura poblacional del camp.

Quant a la producció, el subsector ramader —complementari de l'agricultura tradicional— ha arribat a equilibrar-se respecte del subsector agrícola, quant al valor de la producció, superant-lo en alguns anys. El 1981, el subsector agrícola representava el 50,5%; el ramader, el 47,1%; i el forestal —ara, completament marginal—, tan sols l'1,4%.

La superfície cultivada dels arboris s'ha reduït —especialment en els casos de la figuera i el garrover—, bé que ha augmentat el seu pes relatiu dins el conjunt del subsector agrícola. Cal explicar-se tal fet per la sembra de nous peus d'arbres, de varietats seleccionades. També han vist reduir la seua superfície cultivada els herbacis, augmentant, però, la importància de les hortalisses i els farratges, els quals han substituït els tradicionals herbacis de secà —cereals i llegums. Les primeres presenten una extensió inferior, però tenen un major rendiment per unitat de cultiu. Els segons són una conseqüència de l'augment de la ramaderia, a l'alimentació de la qual són destinats. Dins el subsector agrícola, el pes relatiu del valor de la producció es distribueix així: les hortalisses, el 63,9%; l'arboricultura, el 17,4%; i els tubercles, que semblen experimentar un nou augment, el 14,6%.

A la ramaderia, on ja no cal considerar els animals de tir, és palesa una tendència a la producció de carn —76,3% del valor de la producció, el 1981—, en contra de la llet —8,7%—, els ous —14,7%— i la llana —0,4%. Entre els ramats destinats al sacrifici, continuen sent dominants els porcs —27,5%— i l'aviram —23,3%—, bé que disminueixen en relació amb anys anteriors. Presenten la tendència contrària les ovelles —9,6%—; els conills —4,7%— i el vacum —10,4%—, bé que la tendència alcista d'aquest darrer pot estar motivada pel sacrifici de molts caps, per tal de no continuar la seua producció.

No podem analitzar la productivitat dels diferents cultius un a un. En general, podem constatar que la nostra agricultura presenta una productivitat baixa, i això és conseqüència de l'estructura productiva heretada. La rendibilitat de la nostra agricultura i ramaderia es veu disminuïda per la gran incidència dels costos fora del sector, especialment els pinsos —els quals representen un 60% del total d'aquells— i per la infrautilització de la maquinària —dit d'una altra manera, la sobremecanització—, que determina un augment dels costos de producció i dificulta la seua amortització. Sembla una paradoxa, però en comparació amb el total de les illes Balears —1,96 CV/ha—, la nostra agricultura presenta un índex de mecanització més elevat —2,4 CV/ha.

A manera de conclusió, assenyalem que l'actual agricultura i ramaderia pitiüses han superat el model de subsistència, però encara presenten molts residus de la situació anterior, fet que dificulta el seu desenvolupament, com veurem més endavant. Dos dels punts negres més destacables continuen sent la comercialització i el cooperativisme. No s'han aconseguit formes de comercialització de les nostres produccions favorables als cultivadors, ni s'ha consolidat un sistema efectiu de cooperatives, les aliades naturals dels pagesos. No s'ha d'oblidar tampoc, a l'hora de valorar el pes de l'activitat agrària, que l'existència de formes d'agricultura a temps parcial i de l'agricultura practicada com a oci, impossibles d'enregistrar i apreciar estadísticament, desfiguren les dades, i fan difícil saber qui és agricultor a Eivissa i Formentera, on comença i on acaba l'activitat agrària.

IV.2. Els tipus d'agricultura

El conjunt de les transformacions experimentades per l'agricultura pitiüsa, comentades a l'apartat anterior, i que podem resumir com el canvi d'orientació de la gestió de l'activitat agrària, ara practicada per extreure'n uns rendiments econòmics, ha generat diferents formes de portar a terme el treball en aquest sector. De tal manera que, per a una millor comprensió de la seua complexitat, els podem estudiar analitzant quatre tipologies diferents, totes elles detectables a l'actualitat. Hem de tenir present que aquesta tipologia no és més que una ajuda teòrica per facilitar l'estudi. La realitat ens pot oferir explotacions difícilment catalogables o que reuneixen característiques de més d'una.

Agricultura tradicional a temps parcial

Consisteix en la forma d'adaptació menys progressiva, i manté moltes tècniques i condicions de producció de l'agricultura tradicional. Aprofita la persistència de l'estructura anterior, tal com una explotació en règim de propietat en zona rural no revalorada, unes condicions infraestructurals mínimes o uns arbres anteriorment sembrats, poc posada al dia, i amb una persistència d'alguns criteris d'autoabastament.

En ser sovent pagesos d'edat els que la practiquen, aquesta agricultura està molt relacionada amb el procés d'envelliment de la població activa agrària. Com més anys tenia una família de pagesos en el moment d'iniciar-se l'activitat turística, menys disposada s'ha mostrat a adoptar innovacions, o a canviar l'ocupació tradicional per una altra de no agrícola, generada en les noves condicions de treball. Frequentment el treball agrícola es realitza amb un nivell d'activitat baix, o bé a temps parcial, en els mesos d'hivern, com a activitat secundària, aprofitant l'estacionalitat d'una altra feina que és considerada com a principal. Aquesta forma d'agricultura presenta molt escassa inversió de capital i, ocasionalment, quan aquesta es dona, apareixen problemes de rendibilització de la maquinària adoptada, a causa de la seua infrautilització. El règim d'explotació directa de la terra explica la persistència d'aquestes formes d'activitat. L'agricultura tradicional a temps

parcial no té futur en una economia de mercat, perquè frena el procés de substitució de cultius i tècniques, alhora que provoca una fixació de les estructures productives anteriors.

Agricultura comercial familiar

Aquest segon tipus manté una característica de l'agricultura tradicional: la família com a nucli base de la producció. Però aquesta ha deixat de ser una unitat de consum. La producció ja no és determinada per criteris de subsistència, per més que es consumeix part de les pròpies produccions. Es practica una agricultura completament enfocada a la producció de mercaderies, i això significa prestar gran atenció a l'evolució de les condicions del mercat, i a més a les tasques pròpiament agrícoles. Suposa una substitució dels cultius i una adequació a la nova demanda, buscant la rendibilitat, en combinació amb la utilització creixent de noves tècniques de producció, com són el reg o els cultius protegits i sota plàstics. Aquestes tècniques, a més d'una major utilització de maquinària, adobs, pinsos i d'altres, augmenten de manera important els costos fora del sector. El seu futur dependrà d'unes adequades condicions de comercialització, de l'evolució general dels preus del mercat, de les polítiques agràries i del cooperativisme.

Empreses agràries capitalistes

Constitueix la forma més evolucionada, i és, per ara, puntual a les Pitiüses. La seua característica fonamental és que ha perdut totalment el seu caràcter familiar, i és practicada per veritables empreses capitalistes, la promoció de les quals pot venir dels no pagesos. Utilitza mà d'obra assalariada i especialitzada, dirigida per tècnics molt qualificats. Requereix una inversió de capital molt elevada, amb una incorporació de tecnologia enfocada a l'obtenció de les millors productivitats i rendibilitats.

La seua gestió determina un càlcul dels costos de producció i la trobada d'un mercat sovent exterior, que pot entrar en competència amb d'altres zones productores, establertes anteriorment, exactament igual que si es tractàs d'un altre producte industrial de consum. A Eivissa tenim únicament els exemples dels moderns i extensos hivernacles a la platja d'en Bossa i les vaqueries relacionades amb la planta envasadora de llet.

Aquesta forma de producció agrària planteja el problema de la possible competència de mercats amb l'anterior tipus i, en última instància, de la compatibilitat de tots dos.

Agricultura com a oci

La seua problemàtica no és pròpiament agrària malgrat que els seus practicants són en la seua majoria d'origen pagès, i ara tenen una altra ocupació principal. L'agricultura com a forma d'oci està molt desenvolupada a Eivissa. El seu origen el trobam en la parcel·lació d'antigues explotacions de bons sòls, on es cultiven intensivament petites extensions de terreny de regadiu que rodegen una casa de nova planta, de vegades reduïda a una senzilla casa jardí.

Aquestes parcel·les, solars o jardins, més que buscar la productivitat, constitueixen una forma d'utilitzar el temps lliure, pròpia d'aquells que reprenen alguns dels símbols o hàbituds de la seua anterior condició, ara des d'una posició social més considerada. De vegades són una continuació de les feines domèstiques de les dones, i també dels vells, separats de les seues anteriors explotacions. Amb el seu pou, es dediquen al cultiu intensiu de productes hortícoles, destinats al propi consum, que només són comercialitzats incidentalment; sovent l'acompanyen pràctiques ramaderes del mateix tipus.

Aquesta forma d'activitat agrària entra de ple en les problemàtiques de l'ordenació del territori. A més de comprometre en ocasions la viabilitat de desenvolupar una veritable

agricultura, perquè provoca l'ocupació i la inutilització de sòls agraris de qualitat, suposa una gran implantació d'obra morta: parets de delimitació, habitatge, corrals, magatzems, garatges, fosses sèptiques o voreres. Per altra part, i com a derivació del seu origen, se n'arriben a formar importants concentracions ínfimament dotades d'infraestructura. Una antiga explotació pot dividir-se, per exemple, en una trentena de parcel·les, la majoria amb pou propi, o aparèixer sense xarxa d'evacuació d'aigües residuals.

IV.3. La urbanització del camp

Si a l'època tradicional camp i ciutat quedaven perfectament delimitats i acomplien funcions ben diferenciades, la incidència del turisme de masses ha modificat notablement la situació. L'especialització de les Pitiüses com a espai d'oci ha provocat un fort procés de terciarització, que incideix en tot l'àmbit illenc. Ha afectat la població i la seua distribució, les funcions exercides pel camp i la ciutat, la disposició de les vies de comunicació, i es reflecteix en el paisatge, que mostra un nou model d'organització espacial.

Abans, el camp començava a les portes de Vila i s'estenia per tota la resta del territori pitiús. Ara han quedat esborrats els límits entre ciutat i camp per una àmplia faixa rururbana, amb unes noves concentracions que creixen a l'àrea abans rural i adopten característiques urbanes. L'espai rural es revalora com a espai d'oci i de serveis en general i, gràcies a l'automòbil i a una nova estructura interior de comunicacions, es converteix en àrea de segones residències i nuclis turístics, compartint amb la ciutat funcions urbanes, i formant-hi una unitat funcional.

La població pitiüsa es concentra a la ciutat, a les viles de Sant Antoni i Santa Eulària i als nous nuclis en expansió. Per altra banda, continua la dispersió, gràcies al confort proporcionat pel model de societat de consum. Viure al camp ja no és sinònim de dedicar-se a activitats agràries. La població rural és ara d'una gran complexitat socioprofessional, i la seua dedicació al camp —si es dona— sovent s'ha convertit en una activitat secundària o, fins i tot, d'esbarjo. Amb tot això, s'han reduït les diferències culturals entre la vida al camp i la urbana.

L'arribada massiva dels turistes és possible des de la creació de l'aeroport des Codolar, al pla de ses Salines, les successives ampliacions del qual s'han fet a costa de bons terrenys agrícoles al pla de Sant Jordi. L'allotjament dels turistes ha requerit unes instal·lacions que han afectat, en primer lloc, la línia de costa. La demanda va començar pels nuclis concentrats ja existents: Sant Antoni i Eivissa, amb bones platges adjacents, i, després, Santa Eulària. Però les transformacions s'estenen tot seguit a importants sectors de les costes pitiüses, en forma d'urbanitzacions. Les carreteres, ara asfaltades per a la circulació automobilística, han desbordat la xarxa tradicional. Arriben fins a les urbanitzacions i posen en contacte els diferents nuclis de població sense necessitat de passar per la ciutat. La disposició actual de les vies de comunicació adopta, així, una xarxa ortogonal, amb carreteres transversals de nova planta i una via de circumval·lació que, sumades a l'antiga xarxa radial, permeten la ràpida comunicació de gairebé tots els punts de l'illa d'Eivissa entre si.

Només aquells punts no afectats per la demanda d'infraestructura turística, a grans trets bona part dels sectors muntanyencs del nord i del sud-oest, mantenen encara unes característiques de paisatge rural tradicional, amb petites variacions. Tanmateix, en aquests sectors, disminueix la població i s'envelleix per la pèrdua dels elements més joves i actius. El paisatge rural és, d'aquesta manera, un espai residual en possible perill de desaparició o en procés de transformació per l'abandonament de l'activitat agrària, per la substitució de

cultius, per la demanda de segones residències i sòl urbanitzable i per la mateixa demanda de serveis urbans per part dels pobladors del camp, demanda estimulada per les necessitats creades pel consumisme.

Un important factor negatiu sobre l'espai agrari ha estat el creixement del casc urbà de Vila i de les viles. La ciutat ha envaït el sector d'hort de ses Feixes, que ha desaparegut. L'orientació terciària de l'economia pitiüsa fa que el camp sigui considerat com a accessori i utilitzat com a àrea complementària dels serveis urbans.

De la situació actual podria deduir-se la necessitat d'una planificació urbanística a nivell de les dues illes, que tengués en compte la unitat funcional conformada pel conjunt de les Pitiüses, i ordenàs d'una manera racional l'espai illenc, tenint en compte quin paper es reserva a l'agricultura, la disminució dels costos socials derivats de la tendència progressiva a la dispersió de la població i la millora de les condicions de vida en els nuclis concentrats, tremendament massificats. Tot això, partint de la base que el turisme és l'eix de l'economia pitiüsa, que s'han de mantenir —i millorar— per a un futur els recursos naturals que han fet possible aquesta font de riquesa, i que s'ha de racionalitzar la seua explotació.

IV.4. Problemàtica actual i perspectives de futur

En els apartats anteriors ja hem tengut ocasió de comentar alguns dels problemes més importants amb què es troben a l'actualitat l'agricultura i la ramaderia pitiüses. En aquest últim apartat, ens centrarem en aquells aspectes més generals i intentarem reflectir les opinions manifestades per diferents tècnics i especialistes, referides a les problemàtiques de més actualitat o a les previsibles tendències de futur en què es mou el sector primari a les nostres illes.

L'ocupació urbana de sòls agraris

Des del principi ha quedat prou clar que la nostra agricultura ha estat sempre limitada per la manca i poca qualitat dels sòls, suport imprescindible per poder practicar-la. Aquest problema s'està contínuament agreujant a causa del fort consum de sòls agraris de qualitat, resultat, a tot arreu del món i especialment a l'àrea mediterrània, de la civilització industrial i del desenvolupament extraordinari de les ciutats. Els sòls agraris constitueixen un bé molt escàs i el creixement urbà experimentat a les nostres illes s'ha fet i es continua fent en gran part a costa d'hipotecar per sempre més la possibilitat de continuar practicant-hi l'agricultura. És la lògica capitalista del benefici immediat, cega davant les conseqüències futures de les seues implantacions sobre el territori en un ambient d'inexistència de planificació urbanística. Tot el contrari de l'extraordinària preocupació del pagès tradicional a preservar els recursos naturals.

Per més que les nostres actuals condicions econòmiques permetin prescindir d'una agricultura pròpia, aquestes accions representen un atemptat contra el patrimoni natural i la subsistència de les futures generacions, a la vegada que posen descarnadament de manifest l'egoisme que suposa continuar amb la lògica del benefici privat immediat sense limitacions.

Salinització i manca d'aigua

De la mateixa manera que els sòls, també l'aigua constitueix un recurs natural molt escàs. A casa nostra les conseqüències són prou conegudes de tots, perquè son patides per tota la població urbana, especialment a l'estiu. Quant a l'agricultura, els problemes seran

més importants en el futur. L'evolució agrícola està subordinada al desenvolupament de l'horticultura i la fructicultura, les quals ofereixen les produccions que reclama el mercat interior. Ambdues activitats necessiten disposar de grans quantitats d'aigua. Aquest fet reclama plantejar i definir una estratègia futura de la utilització de l'aigua, perquè tal vegada som ja al límit de les possibilitats d'ampliació del consum —observau el creixement de les àrees salinitzades—, i aquest és creixent en tres fronts: el consum urbà, el turístic i l'agrari —horticultura, fructicultura i farratges.

GRÀFIC NÚM. 4: REGADIU I SALINITZACIÓ

A més de les zones assenyalades al mapa, existeix una forta salinització a tota l'illa de Formentera, a la badia de Portmany i altres punts d'Eivissa. No consten en el mapa per no haver estat prou estudiats.

Existeix una lluita pel control de l'aigua, manifestada en dos nivells, i aquesta serà una tendència que augmentarà en el futur. D'una banda, la destinació de l'aigua per a usos del consum urbà i turístic davant la destinació per a usos agraris, on la debilitat i subordinació econòmica d'aquests respecte dels altres és clara. Per altra banda, i dins de la destinació per a usos agraris, es disputen l'aigua l'horticultura, la fructicultura i el cultiu de farratges orientats al manteniment de la ramaderia. En ser les condicions de productivitat per hectàrea majors a l'horticultura, es pot esperar una limitació del creixement de les altres dues en favor d'aqueixa.

Les previsions d'utilització d'aigües residuals tractades per depuradores —per altra part, l'única solució imaginable— obliguen a considerar el problema que no són eliminats totalment alguns elements químics reconeguts com a nocius per a la salut. En conclusió, podem dir que la fructicultura pràcticament ha arribat al límit de les seues possibilitats de creixement a causa de la manca d'aigua, i la ramaderia, que necessita els farratges produïts per mitjà de la irrigació, depèn de la futura utilització de les aigües residuals tractades amb depuradores.

Problemàtica derivada de l'estructura agrària

Les condicions de l'estructura agrària tradicional i les seues modificacions recents determinen una problemàtica que no es pot oblidar. Tal vegada, el problema inicial radica en la desvaloració social que ha sofert la condició d'agricultor, juntament amb la pèrdua de confiança del pagès en el futur de la seua activitat, especialment en el cas dels joves, ambdós problemes indissociables de les condicions en què s'han produït les transformacions recents. D'altra banda, es mantenen produccions, explotacions i formes de producció que són fora de tota lògica empresarial. En tercer lloc, l'estructura de la propietat i la seua tendència cap al creixement del minifundisme, sovent dóna lloc al sorgiment d'unitats de producció massa reduïdes per ser rendibles.

La ramaderia

En una estructura agrària tradicional, la ramaderia és un complement més dins la gran diversificació de les produccions que es dóna en cada explotació. Per això, aquest sector presenta una problemàtica diferent en el moment actual, a causa del fenomen de la industrialització de la producció i de la dependència de les grans empreses multinacionals, productores de pinsos o dedicades a la comercialització, que afecta, especialment, els subsectors de la ramaderia porquina i les granges avícoles. En conseqüència, la demanda creixent de productes ramaders i derivats és coberta per aquestes produccions exteriors, en detriment de la ramaderia familiar.

Les conseqüències per a la ramaderia de les nostres illes són diferents segons el subsector que considerem. Així, la ramaderia ovina és la més adient per a les condicions naturals de l'illa a causa de la manca de despeses —s'alimenta de recursos naturals— i que el sistema de producció més adequat és l'extensiu. Però presenta una problemàtica estructural de difícil solució: l'estructura de la propietat no permet superar unitats de producció de més de 20 caps, per raó de l'exigüïtat de les explotacions, cosa que està molt per davall de l'òptim mínim, establert en uns 100 caps; en condicions de producció extensiva, una hectàrea de terreny eivissenc pot suportar únicament 3 caps de bestiar. La nostra ramaderia ovina presenta aquesta contradicció: l'existència d'una raça autòctona molt adaptada i adequada, però la manca d'explotacions amb superfície suficient.

El vacum presenta una reducció del nombre de caps, amb una tendència a la desaparició de les anteriors explotacions tipus, de 5-6 caps, mentre que s'han desenvolupat

algunes explotacions amb elevades condicions d'inversió i tecnologia. El problema, perquè es puguin seguir desenvolupant tals explotacions, radica en la disputa per les terres de regadiu, perquè si bé els rendiments en la producció de llet i carn són elevats, no són suficients per competir amb l'horticultura.

La ramaderia porquina, de gran tradició a les Pitiüses, per causa dels seus productes derivats, actualment de gran demanda, es troba amb un gran problema, el sanitari — l'amenaça constant de la pesta africana —, agreujat per l'alimentació inconscient. Solventar-lo requereix una forta inversió de capital i, si bé la producció familiar pot continuar al gust de les nostres tradicions, la seua producció amb finalitat comercial és condicionada pel problema sanitari i la gran integració del sector a nivell estatal.

Quant als animals de corral, el problema dels pollastres consisteix en la pèrdua d'eficàcia, perquè s'engreixa una espècie d'animals que no està genèticament preparada, i que dona rendiments decreixents en augmentar el pes. A la vegada, però, existeix una demanda d'aquests animals, de millor sabor, amb un mercat disposat a pagar més. Els conills, per la seua part, tal vegada presenten les millors condicions, en adaptar-se perfectament a l'estructura agrària de l'illa, i ser un animal molt poc introduït a nivell estatal en les pràctiques de producció industrial; n'hi ha, també, una demanda important.

En conclusió, el problema de més urgent resolució consisteix a arbitrar una solució econòmicament factible per a les explotacions que tenen una escassa producció per al sacrifici i comercialització, i amb les condicions sanitàries legals. Aquesta solució passa pels escorxadors associats —pollastres i conills— i les petites indústries autoritzades —producció d'embotits, per exemple.

Bibliografia

A) Les Balears, amb especial interès per a Eivissa i Formentera:

BISSON, J.: «La utilización del suelo en las Baleares. Contribución al estudio de la geografía agraria de las islas», BCOCIN, LXVI, 643 (Palma de Mallorca, Cámara de Comercio, Industria y Navegación, 1964), pàg. 61-76.

—: «La propiedad ciudadana en las islas Baleares», BCOCIN, LXXIV, 674 (Palma de Mallorca, 1972), pàg. 3-16.

—: *La terre et l'homme aux îles Baléares*, Aix-en-Provence, Edisud, 1977.

CONSELL GENERAL INTERINSULAR, *La agricultura de las Baleares*, 1981.

—: *Dades balears* (anys 1979, 1980 i 1981).

DELEGACIÓN DE AGRICULTURA DE BALEARES: *Memoria 1980*. Palma de Mallorca.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA: *Censo Agrario de España. Baleares*. (Anys 1962, 1972). Madrid.

B) Pitiüses:

ALARCO VON PERFALL, C.: *Cultura y personalidad en Ibiza*, Madrid, Editora Nacional, 1981. Tesi doctoral.

BARCELÓ, B.: *Distribución de la tierra y extensión de los cultivos en las islas de Ibiza y Formentera en 1860 y 1960*, BCOCIN, LXV, 639 (Palma de Mallorca, 1963), pàg. 107-109.

- CALVERA, J.: «Els arbres fruiters a Eivissa», *UC*, 14 (Eivissa, 1977), pàg. 31.
- DELEGACIÓN EN IBIZA Y FORMENTERA DEL COLEGIO DE ARQUITECTOS DE BALEARES: *Arquitectura y espacio rural en Ibiza* (Ibiza, 1982).
- DEMERTON, J.: «La huerta de Buscastell, en la isla de Ibiza», *Tarraco*, 2 (Tarragona, 1981), pàg. 167-181.
- FOSTER, G. M.: «Las “feixes” de Ibiza», *BCOCIN*, LXV, 639 (Palma de Mallorca, 1963), pàg. 88-93.
- GUERAU DE ARELLANO, C.: «Los hornos de alquitrán, una explotación poco conocida de nuestros bosques», *Eivissa*, 3a. època, 3 (Eivissa, 1973), pàg. 23-28.
- : «L’aprofitament a Eivissa de la pita i l’espart», *Eivissa*, 3a. època, 9 (Eivissa, 1979), pàg. 14-16.
- KURIHARA, H.: «Recent social changes in the spanish Mediterranean Islands. A case study in Ibiza», a *Studies in socio-cultural aspects of the Mediterranean Islands*, Tokyo, Hitotsubashi University, 1979, pàg. 91-108.
- PRATS, E.: «La utilització agrícola del sòl a les illes Pitiüses. Aportació al coneixement de la seva geografia agrària», *Eivissa*, 3a. època, 9 (Eivissa, 1979) pàg. 21-24.
- RAMON, F.: «El camp a les Pitiüses», *UC*, 6 i 7 (Eivissa, 1977), pàg. 31-32 i 31-32, respectivament.
- ROZEMBERG, D.: *San Miguel, village ibicenco. Traditions culturelles et développement touristique (Étude ethnographique)*. Thèse de 3ème. cycle. Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Paris. (Inèdita).
- SCHIØLER, H.: «El rendimiento efectivo de las norias en Ibiza», *BCOCIN*, LXVI, 644-645 (Palma de Mallorca, 1964), pàg. 214-224.
- SERRES UBACH, J.: «La agricultura en Ibiza», *BCOCIN*, LXIII, 631 (Palma de Mallorca, 1961), pàg. 140-148 i LXV (1962), pàg. 8-33.
- UC: «La agricultura como tema (mesa redonda)», *UC*, 24 (Eivissa, 1978), pàg. 10-13.
- VILÀ VALENTÍ, J.: «Formentera. Estudio de Geografía humana», *Estudios Geográficos*, XI (Madrid, CSIC, 1950), pàg. 389-442.
- : «Los llanos de San Mateo y Santa Inés», *Ibiza*, 2a. època, 6 (Ibiza, 1960), pàg. 1-12.
- : «Ciudad y campo en la isla de Ibiza», *BCOCIN*, LXV, 639 (Palma de Mallorca, 1963), pàg. 94-101.

Estadístiques

1. DINÀMICA DE LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES 1962-1972

Hectàrees	Nombre d'exploracions		Variació (1972)	
	1962	1972	Exploracions	%
0,1-4,9	2.160	2.811	651	30,1
5-9,9	1.234	1.254	20	1,6
10-19,9	797	1.014	217	27,3
20-49,9	446	505	59	13,2
50-99,9	236	59	- 177	- 75,0
100 i majors	21	13	- 8	- 38,1

2. EVOLUCIÓ DELS CULTIUS HERBACIS (1962-1980)

Cultiu	Superfície (en ha)		Variació (1980)	
	1962	1980	Hectàrees	%
Ordi	7.273	2.617	- 4.656	- 64,0
Blat	1.829	683	- 46	- 62,7
Farratges	1.633	3.041	1.408	86,2
Civada	777	357	- 420	- 54,1
Dacsà	390	151	- 239	- 61,3
Llegums	2.217	507	- 1.710	- 77,1
Tubercles	623	384	- 239	- 38,4
Hortalisses	247	427	180	72,9
TOTALS	14.989	8.167	- 6.822	- 45,5

3. EVOLUCIÓ DELS CULTIUS ARBORIS (1960-1980)

Cultiu	Superfície (en ha)		Variació (1980)	
	1962	1980	Hectàrees	%
Garrover	7.995	5.890	-2.105	- 26,3
Ametller	5.677	5.434	-243	- 4,3
Figuera	2.352	1.406	-946	- 40,2
Olivera	1.343	1.219	-124	- 9,2
Vinya	133	115	- 18	- 13,5
Albarcoquer	40	6	-34	- 85,0
Arbres de regadiu	113	79	-34	- 30,1
TOTALS	17.653	14.149	- 3.504	- 19,0

4. EVOLUCIÓ DE LA RAMADERIA

Tipus de ramat	1785	1865	1962	1972	1978
Cavalls	s.d.	15	1.774	852	s.d.
Mules	2.422	2.598	1.280	1.080	s.d.
Ases	2.417	1.881	209	47	s.d.
Vaques	326	139	1.449	1.694	3.255
Ovelles	19.154	21.570	11.533	23.859	22.176
Cabres	16.479	8.850	5.754	5.673	s.d.
Porcs	7.884	5.733	13.340	10.325	16.183
Gallines	s.d.	s.d.	40.591	70.373	59.991
Conills	s.d.	s.d.	8.326	17.385	12.406

5. EXPORTACIÓ DE PATATA A ANGLATERRA (1956-1967)

Any	Tm	Any	Tm
1956	120	1962	3.820
1957	1.400	1963	5.175
1958	1.000	1964	s.d.
1959	1.954	1965	2.657
1960	4.891	1966	1.707
1961	8.302	1967	416

Lectures

1. L'agricultura abans dels il·lustrats

Sólo siembran el trigo que necesitan, dexando yermos los más de los campos, y como están sembrados de un innumerable guarismo de pequeñas piedras, es de ver grandes recintos hechos de ellas, que sólo guardan otras esparcidas por el suelo: continuas tapias defienden al ganado, un campo en donde quando más, hay yerba de pasto. Que tienen abandonados de tal suerte que sus excelentes olivos, que jamás los talan ni cuidan, dexando a merced de su bondad el medir el fruto; haciéndose muy notable, que habiendo atravesado la isla, no vimos ni un acebuche ni olivo que tuviese menos de 40 años [...] Igual es el descuido de las viñas, y con especialidad no aprovecharse de tanto collado que las recibiera...

(VARGAS PONCE:
Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares, 1787).

2. Els canvis del segle XIX

Según informes que juzgo dignos de crédito, algo ha aumentado desde entonces [la meitat del segle XIX] la cultura del olivo, árbol que podría multiplicarse mucho y que aún se ve bastante descuidado en todas partes. Otro tanto puede decirse también de la higuera, cuyo cultivo ha tomado también algún incremento [...] En mucha mayor escala se han ido desarrollando los algarrobos y aún más los almendrales [...] Y del progreso que se observa en el cultivo de los almendros y algarrobos ha participado igualmente la vid, que reducida casi a la nulidad desde el año 1870, abarca ya muchas hectáreas de terreno y se va extendiendo cada día más [...] Obsérvase asimismo, a la vez que aumento en la extensión de los terrenos de regadío, alguna variación en la naturaleza de las plantas a que se destinan, señalándose entre las que más desarrollo tomaron el moniato, cuya aclimatación y propagación en el país ha contribuido en gran manera a facilitar y mejorar la alimentación de las clases pobres...

(ARXIDUC LLUÍS SALVADOR D'HABSBURG LORENA:
Las Baleares. Las antiguas Pityusas, 1886).

3. L'agricultura familiar actual

L'agricultura familiar es podria definir com aquella «donde el titular y su familia trabajan en la empresa agrícola no sólo como administrador, sino también manual y físicamente, haciendo las labores de un obrero contratado, aunque éstos existan». El procés de desenvolupament general de l'economia ha influït en l'explotació familiar determinant un creixement progressiu del component empresarial a la vegada que baixava ostensiblement el component d'economia domèstica, propi de l'agricultura familiar tradicional. Com a conseqüència d'això, bona part de les explotacions familiars s'estan convertint en antieconòmiques —tant a Espanya com a Europa—, sense perspectives de viabilitat. El problema fonamental per solucionar-ho radica en el fet que l'agricultor familiar busca les solucions individualment.

La subutilització de la mecanització, de la qual el pagès moltes vegades no té consciència, provoca una disminució de la disposició líquida de capital. Un segon factor

consisteix en l'increment de les despeses de producció, conseqüència del creixement del poder monopolístic de les empreses productores de tecnologia en què ha caigut l'agricultura, excel·lent client d'aquests monopolis. El procés general de regressió de la disponibilitat líquida de capital de l'agricultor familiar es tradueix en una pèrdua del poder adquisitiu, que es fa més greu en inserir-se dins un context de pujada generalitzada dels salaris en els tres sectors econòmics. Moltes vegades la remuneració final de l'empresari agrícola familiar és més baixa que el salari obtingut pels assalariats de l'agricultura (i no diguem ja dels possibles assalariats dels altres sectors econòmics). Això ha estat possible per la integració progressiva de l'agricultura en una economia de mercat, per la desaparició de l'autoconsum i per l'increment de les despeses fora de l'explotació (costos de producció o *inputs*). En aquest context, el marge de maniobra de l'agricultor familiar és molt petit. El recurs més freqüent de l'agricultor ha estat la lluita per aconseguir una millora dels preus dels seus productes, però paral·lelament s'han donat d'altres reaccions: l'emigració, la introducció de criteris de gestió, l'augment físic de la grandària de les explotacions, la integració vertical i l'agricultura de grup. Els dos últims aspectes no tenen incidència en el cas d'Eivissa.

(EUGENI NADAL, enginyer agrònom, tècnic de la Cambra Agrària Provincial d'Osca i agricultor familiar: *La problemática de la explotación agrícola familiar*, «VII Curs Eivissenc de Cultura». Selecció de l'extracte de la conferència realitzat per Francesc Ramon, *Diario de Ibiza*, 2-11-1981).

4. L'agricultura tradicional a Formentera

Las características climáticas y edáficas no permiten una gran variedad en los cultivos. Una vez conquistado el suelo, careciendo casi en absoluto de agua para el riego, se impone una agricultura de secano, a base de cereales, y en menor cuantía, de determinadas legumbres. El ciclo vegetativo de los cereales de invierno, sobre todo, encaja perfectamente con el régimen pluviométrico. Otra posibilidad es la arboricultura de las especies características del Mediterráneo que, como la higuera y el olivo, vegetan con facilidad en terrenos pobres y secos. Toda una agricultura minuciosa y sabia, no siempre mantenida adecuadamente, se creará alrededor de estos cultivos. A pesar de sus medios aparentemente defectuosos, domina el arado romano, poco evolucionado y de un cierto abandono en ocasiones de las prácticas tradicionales, el formentereño sabe sacar fruto apreciable a las posibilidades agrícolas que se le ofrecen. Los más importantes cultivos son los del trigo y cebada. La producción de estos cereales es, con frecuencia, insuficiente.

En estas tierras de Formentera, tan típicamente mediterráneas, la mejor posibilidad agrícola se da, aparte la producción cerealista, en el cultivo de determinados árboles que resistan bien la sequía y no sean exigentes en la calidad de los terrenos. Junto a la casa, al lado de las cercas de piedra seca que separan los campos o las propiedades, entre los mismos cultivos, en los sitios más inverosímiles, el hombre ha plantado árboles. No constituyen plantaciones regulares. Al contrario, se presentan dispersos, adaptándose a mil circunstancias. Descuella la higuera (*figuera*), que con facilidad se desarrolla en cualquier terreno. En su cultivo se ha puesto un especial interés, reflejado en el gran número existente —3.285 pies en el año 1947— y en las muchas variedades que presenta. En cualquier punto de la isla puede distinguirse la figura achaparrada de este árbol —para preservarlo del viento y poder recoger mejor sus frutos—, cuyas ramas, cuando alcanza respetable magnitud, es preciso apoyar en numerosas estacas (*estalons*) clavadas en el

suelo. Sus frutos pueden ser de una inmejorable calidad, bien apreciada por los formentereños.

(J. VILÀ VALENTÍ: «Formentera. Estudio de Geografía humana». *Estudios Geográficos*, XI, Madrid, 1950, pàg. 389-442).

5. La pita i l'espart, activitats complementàries

De les cinc espècies de plantes que tradicionalment s'han aprofitat a Eivissa com a tèxtils —el lli (*llinc* a les Pitiüses), cànem, cotó, pita i espart—, només les dues últimes continuen amb aquesta funció. Això ho motiva, entre altres coses, que mentre el lli, cànem i cotó requereixen per al seu desenvolupament uns conreus especials i terres de regadiu, la pita i l'espart ho fan de manera natural, sense ser conreades.

Les tres primeres espècies que hem esmentat, en especial el lli i el cànem, es cultivaren mentre tengueren la funció de subministrar la fibra per teixir la pròpia indumentària, dins el règim d'economia tancada que caracteritzà la vida rural eivissenca fins al segle passat. Funció que va desaparèixer en arribar a finals del segle XIX els teixits importats des dels mercats catalans.

A les nostres illes, avui, l'extracció de fil de pita és practicada quasi exclusivament per gent vella del camp, acostumada a bastar-se a si mateixa, i encara limitada a poques persones.

El manat de fil de pita obtingut es deixa assolellar per tal que quedi més blanc. Aquest fil s'ha usat tradicionalment per fer *sa talonera* i *sa capella* de les espadnyes eivissenques, per fer cordells i com a fil de cosir i d'embastar.

La presència de piteres en pràcticament tota la ruralia eivissenca, bé prop de la casa (*tancó de les figueres de pic*) o en altre lloc, s'explica per la utilització que, altre temps, es feia de les seues fulles. També les piteres s'han sembrat, de vegades, per delimitar propietats rurals.

L'espart, en castellà «*atocha*», és l'altra espècie amb propietats tèxtils que es continua aprofitant a les nostres illes, encara que ha minvat molt la seua utilització, tant a la pagesia com entre els pescadors, els darrers vint anys.

Dins les Pitiüses, només a l'illa de s'Espartar ha tengut una certa importància la recol·lecció d'espart.

L'espart es pot emprar de dues maneres: cru, és a dir, sense cap operació, o bé amarat, és a dir, després d'haver estat submergit a la mar durant 30 o 40 dies en un lloc on no li pugui pegar el sol.

Amb l'espart amarat, però sense picar, serà freqüent fer llata per a sàrries, estores de carro, senalles, etc.

Amb l'espart amarat i picat es fa la sola de les espadnyes així com sembradores, cordeta d'encordar cadires, etc.

L'espart cru o verd, com també se li diu, s'utilitzava especialment per fer cordella de tres cames, molt emprada, abans, pels pescadors de llagosta i també pels pagesos per lligar arbres i vinya.

(C. GUERAU DE ARELLANO TUR: «L'aprofitament a Eivissa de la pita i l'espart», *Eivissa*, 3a. època, 9, Eivissa, 1979, pàg. 14-16).

Vocabulari

Activitat agrària. Tota aquella activitat econòmica de producció que es duu a terme en el món rural, relacionada amb aquest.

Activitat agrícola. Tota aquella activitat relacionada amb el cultiu de la terra.

Adob. Qualsevol aportació de nodridors a la terra que es fa per part de l'home. Pot ser d'origen animal —fems—, vegetal —cendra—, marí —algues—, mineral —fosfats.

Arrendatari. Persona que cultiva una explotació que no és seua i entrega una quantitat fixa al propietari d'aquesta.

Cadastre. Censat que es fa de totes les explotacions agràries d'un determinat indret, amb motius fiscals. S'hi recull, per exemple, la superfície dedicada a cada cultiu i els caps dels ramats.

Cens agrari. Censat que es fa de totes les explotacions agràries d'un determinat indret, amb motius estadístics. Recull de les mateixes dades que el cadastre, les quals es donen a conèixer a nivell provincial. Al nostre país els censos agraris es fan cada deu anys, des de 1962, els anys acabats en dos.

Colonització agrària. Resultat de poblar i posar en producció agrària un espai natural.

Costos fora del sector. Despeses que, en la producció agrària moderna, ocasionen alguns productes —pinsos, adobs, llavors, insecticides..., que són considerats necessaris i han d'adquirir-se al mercat. No existien al món agrari tradicional.

Crisi de subsistència. Es produeix en un moment determinat de la història quan, per qualsevol motiu —males collites, excés de població—, les produccions agràries no són suficients per alimentar una població determinada. Com a conseqüència, es produeixen fams, i de vegades, morts.

Delme. Part de la collita que, dins del sistema feudal, entregava el que tenia el domini útil —el pagès— al que tenia el domini eminent —el senyor. Solia ser la desena part de la producció total.

Economia de mercat. Sistema econòmic caracteritzat —en el seu aspecte de la producció agrària— per una producció especialitzada, destinada a la venda.

Economia de subsistència. Sistema econòmic caracteritzat —en el seu aspecte de la producció agrària— per una producció destinada al consum dins la mateixa explotació.

Estructura agrària. Conjunt de relacions que s'estableixen entre tots els elements que conflueixen en una determinada situació agrària.

Explotació. Extensió de terreny formada per una o més parcel·les —que poden trobar-se juntes o separades— que formen part d'una mateixa unitat econòmica.

Guaret. Dins una rotació de cultius, se'n diu d'un determinat terreny sense cultivar, durant un temps —normalment un any—, per permetre la renovació dels nodridors del sòl. Hom hi efectua unes rades per ajudar la renovació.

Majoral. Persona que ocupa i cultiva una explotació que no és seua i entrega una part de la collita al propietari. També se'n diu parcer.

Minifundi. Propietat agrària d'una superfície molt petita, normalment cultivada en explotació intensiva.

Nodridors. Elements que es troben al sòl i són la font d'alimentació dels vegetals. Si no

són renovats, amb adobs o deixant les terres en guaret, arriben a esgotar-se, i deixen els sòls inútils per al cultiu.

Parcel·la. Cadascuna de les porcions de terra que, separada per algun obstacle —paret, camí, camp d'una altra explotació..., forma part d'una mateixa explotació.

Pedra morta. Aquella que és el resultat de partir i arrancar la crosta de la terra.

Pedra seca. Pedra morta emprada per a la construcció, generalment de parets, sense utilització de cap tipus d'argamassa o ciments.

Primícia. Part de la collita que, dins el sistema feudal, entregava el pagès a l'Església. Solia ser una tercera part del delme, i es pagava independentment d'aquest.

Productivitat. Capacitat de producció per unitat de treball o superfície de terra cultivada.

Rendibilitat. Relació que existeix entre el capital invertit i els rendiments econòmics obtinguts.

Rotació de cultius. Alternança, en un mateix camp, de diverses plantes de cultiu per aconseguir el manteniment del nivell de nodridors a partir d'una renovació natural. Sol anar acompanyada, en una agricultura tradicional, del guaret.

Sòl agrícola. Aquell tipus de sòl que presenta les condicions necessàries per poder ser cultivat per l'home.

Unitat familiar. Dins una economia de subsistència, conjunt de persones que es troben unides per vincles familiars i formen una sola unitat econòmica. A les Pitiüses, solia estar constituïda per dues o tres generacions (avis, pare i mare, fills).

Activitats

1. Excursió d'interès agrari

Itinerari

Eivissa - carretera de ronda - Sant Rafel - Buscastell - Corona - Sant Antoni - Sant Josep - Eivissa.

Centres d'interès

— *Ses Feixes.* Observació de la situació actual; relacionar-la amb l'expansió urbana de la ciutat. Explicació del que eren ses Feixes en el període tradicional; quins productes s'hi feien i com; sistema de reg.

— *Sant Rafel.* Observació del Pla de Vila i de la seua utilització agrícola, en competència amb altres sectors econòmics.

— *Buscastell.* Utilització agrícola d'un fons de torrent, amb regadiu gràcies al broll de Buscastell. Observació de la forma, disposició i grandària de les parcel·les; la seua creació per l'home; cultius i sistema de reg. «Es broll»: origen, aspecte que l'home li ha donat i aprofitament de l'aigua per la comunitat de regants.

— *Corona o Santa Agnès.* Formació del *polje*; forma i disposició. Utilització agrícola actual —cultius. Paper de l'Església —parròquia nascuda a finals del segle XVIII— en la colonització agrària de les Pitiüses.

— *Ses rotes.* Observació de les feixes abancalades als puigs. Característiques, origen i condicions històriques. Agricultura que s'hi practicava i situació actual.

— *Sant Antoni*. Observació de l'expansió urbana. Incompatibilitat amb l'extensió del regadiu a les rodalies de la vila. Competència agricultura-turisme en favor d'aquest darrer.

— *Sant Josep*. Observació de l'estat de l'agricultura als vessants dels puigs i als espais plans.

2. Visita a una explotació agrària. Aspectes a tenir en compte

Identificació

- Nom i situació de l'explotació.
- Nom del seu propietari i/o responsable.

Aspectes materials

- Extensió de l'explotació.
- Parcel·lació - nombre de parcel·les, disposició, localització.
- Instal·lacions - casa, corral, magatzems, etc.

Aspectes socioprofessionals

- Forma de propietat —grossa, mitjana, petita.
- Forma d'explotació —directa, arrendament, parceria, altra. Persones que viuen a l'explotació. Persones que hi treballen —edat, sexe, relació de parentiu, estudis.
- Altres feines que es fan a més de les agràries —quines persones les fan, temps que s'hi dedica, època de l'any.
- Ocupacions principals i ocupacions secundàries.

Aspectes de producció

- Forma de cultiu —secà i regadiu. Cultius que es donen. Sistema de cultiu. Guarets i terres improductives. Distribució espacial dels cultius a l'explotació.
- Volum de la producció per cultius.
- Animals que hi ha i paper que tenen a l'explotació.
- Importància de la ramaderia en relació amb l'agricultura.
- Treballs que es fan al llarg de l'any —semar, adobar, collir, llaurar... Com es fan i en quin moment de l'any.
- Eines, adobs i maquinària utilitzada.
- Temps que duu en explotació. Variacions que hi ha pogut haver al llarg del temps —rotes, obertura de pou, canvis en la forma de treballar...
- Canvis en els darrers anys.

Aspectes de gestió econòmica

- Persones que hi treballen; hores setmanals de feina; reben un sou? Costos de les eines, maquinària, combustible, llavors, adobs... Costos per la cura dels animals, si n'hi ha (pinsos, veterinari). Costos per reparacions, transport de produccions, etc.
- Altres costos —impostos, seguretat social, renda, Repartició amb algú.
- Costos per ampliació o millora de l'explotació. Guanys per la venda de la producció.

Aspectes comercials

Part de la producció pròpia que es consumeix a la casa —indicar-ne la proporció aproximada per productes concrets.

Part de la producció destinada a la venda —indicar la proporció de productes concrets.

Lloc de venda —directament a la casa, a veïns, a hotels, a una botiga, al «poble», a Vila, fora de les illes. Diverses formes de comercialització segons els diferents productes.

Com es fa la venda —directament, per un intermediari, a través d'una cooperativa...

Transformació a la casa de la pròpia producció —formatges, matança, vi, farina i pa, oli, figues seques, espardenyes...

Aspectes paisatgístics a observar

— Forma, disposició i grandària de les parcel·les.

Cultius; les seues formes i el seu estat. Presència o no de ramaderia.

Disposició i característiques de l'habitatge. Altres construccions.

— Disposició i característiques de les vies de comunicació.

Possibles elements d'urbanització del camp a l'entorn de l'explotació.

— Aspectes físics i biogeogràfics de l'entorn de l'explotació.